MARCIN MARUSZAK

Rzeszów

**WYBRANE PROBLEMY TYPOWANIA I KWALIFIKOWANIA
AKT Z OKRESU KOMUNISTYCZNEGO W REALIZACJI
ZAPISÓW ART. 25 I 27 USTAWY Z DNIA 18 GRUDNIA 1998 R.
*O INSTYTUCIE PAMIĘCI NARODOWEJ-KOMISJI ŚCIGANIA
ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU
(IPN-KŚZpNP) W LATACH 2007–2012***

<http://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2015.004>

Słowa kluczowe

wartościowanie akt; selekcja archiwalna; kształtowanie narodowego zasobu archiwalnego; gromadzenie akt; zasób archiwalny; Instytut Pamięci Narodowej; IPN; prawo archiwalne; przedpole archiwalne; nadzór archiwalny; brakowanie akt;

Keywords

records appraisal; forming national archival holdings; collecting records; archival holdings; Institute of National Remembrance; IPN; archival law; archival foreground; archival supervision; records disposal

Streszczenie

Artykuł jest skróconą i uzupełnioną wersją Raportu o wykonywaniu podstawowych zadań związanych z realizacją zapisów art. 25 i 27 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r.

o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2007 r. Nr 63 poz. 424 ze zm.) w ramach Sekcji Gromadzenia BUiAD w latach 2007–2012, który powstał w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN we wrześniu 2012 r. Problemy typowania i kwalifikowania akt z okresu komunistycznego na jakie natrafiono w trakcie realizacji zapisów omawianej ustawy miały i nadal mają znaczący wpływ na kształtowanie narodowego zasobu archiwalnego. Podejmowane w latach 2007–2012 w pionie archiwalnym IPN próby uporządkowania metod i procedur w tym zakresie ukazały wiele trudności w realizacji i przestrzeganiu zapisów cytowanej ustawy w praktyce. Szczegółowej analizie poddano wówczas system prawny oraz metodologię przyjętych działań, a raczej jej brak. Poddano również krytyce współpracę w omawianym zakresie pomiędzy instytucjami archiwalnymi odpowiedzialnymi za realizację zapisów cytowanej ustawy oraz wskazano na jej konsekwencje. Na podstawie wyników współpracy IPN z Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych, Ministerstwem Sprawiedliwości, Ministerstwem Spraw Wewnętrznych, Ministerstwem Obrony Narodowej i organami więziennictwa wskazano liczne przypadki braku stosowania odpowiednich metod kwalifikowania znacznej części akt z okresu komunistycznego oraz brak odpowiednich działań nadzoru archiwalnego w tym zakresie. Podano również przykłady wskazujące na konieczność większego zaangażowania się Instytutu w proces ocalenia spuścizny archiwalnej stanowiącej niekiedy jedyne i unikatowe źródło do badań nad funkcjonowaniem szeroko rozumianego aparatu represji państwa komunistycznego. Wykazano jednocześnie, że IPN pozostaje jedyną instytucją, która posiada prawne środki nacisku na instytucje i w minimalnym zakresie monituje te problemy na terenie całego kraju. Efektem przywołanych działań są przedstawione propozycje zmian w prawie archiwalnym oraz definicje „aparatu represji” i „represji z motywów politycznych” stanowiące efekt prac powołanej przez Prezesa IPN Komisji do opracowania katalogów przepisów prawnych stanowiących podstawę do stosowania represji z motywów politycznych oraz stosowanych w sprawach przeciwko sprawcom przestępstw stanowiących zbrodnie nazistowskie, komunistyczne i zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne.

Problem trwałości spuścizny archiwalnej po komunistycznym aparacie represji nie doczekał się w III RP właściwych regulacji prawnych. Taki stan umożliwia nadal systematyczne brakowanie wielu zbiorów akt będących świadectwem działań skierowanych przeciwko wolnościowym i niepodległościowym dążeniom Polaków. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy są wieloletnie starania Instytutu Pamięci Narodowej o uregulowanie tej kwestii. Pomimo

licznych ograniczeń i nieścisłości w ustawie o IPN-KŚZpNP¹ podjęto w IPN działania mające na celu zgromadzenie i zabezpieczenie znacznej części omawianej dokumentacji w zasobie archiwalnym tej instytucji. Celem artykułu jest szczegółowa analiza najważniejszych działań podejmowanych przez pion archiwalny IPN w tym zakresie, jak również przedstawienie metodologii zastosowanych w tym względzie rozwiązań. Szczególną uwagę zwrócono na współpracę pomiędzy instytucjami archiwalnymi odpowiedzialnymi za realizację zapisów ustawy o IPN oraz jej konsekwencje. Jako jeden z podstawowych problemów tej współpracy omówiono brak odpowiednich metod kwalifikowania znacznej części akt z okresu komunistycznego będących w ustawowym zainteresowaniu IPN. Podano również przykłady wskazujące na konieczność większego zaangażowania się Instytutu w proces ocalenia spuścizny archiwalnej, stanowiącej niekiedy jedyne i unikatowe źródło do badań nad funkcjonowaniem szeroko rozumianego aparatu represji państwa komunistycznego. Wydaje się, że Instytut pozostaje obecnie jedynym ośrodkiem, który posiada prawne środki nacisku na instytucje archiwalne i w minimalnym zakresie monitoruje te problemy na terenie całego kraju, a bez jego większego zaangażowania w te działania nie uda się ocalić wielu cennych dokumentów i wypracować nowoczesnych metod kwalifikowania i selekcji akt. Wyniki przeprowadzonych w tym względzie analiz przedstawione zostały w postaci wniosków końcowych.

I. ZMIANY W PRAWIE ARCHIWALNYM, SPOWODOWANE WEJŚCIEM W ŻYCIE USTAWY O IPN-KŚZpNP

Wejście w życie ustawy o IPN-KŚZpNP nakładało na wymienione w niej instytucje obowiązek przekazania do zasobu archiwalnego IPN dokumentów wytworzonych oraz zgromadzonych przez organa bezpieczeństwa państwa wymienione w art. 5 w/w ustawy, a także organa bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej oraz Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich dotyczących popełnionych na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości, w okresie od dnia 1 IX 1939 r. do dnia 31 VII 1990 r., zbrodni nazistowskich, zbrodni komunistycznych i innych przestępstw stanowiących zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrod-

¹ Dz.U. z 2007 r., Nr 63, poz. 424 z późn. zm.

nie wojenne oraz innych represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie. Art. 25 w/w ustawy nałożył ponadto na Ministra Sprawiedliwości, prezesów sądów powszechnych i wojskowych, prokuratorów kierujących powszechnymi i wojskowymi jednostkami organizacyjnymi prokuratury oraz dyrektorów archiwów państwowych obowiązek przekazania do zasobu archiwalnego IPN akt penitencjarnych oraz akt spraw dotyczących osób represjonowanych z motywów politycznych.

Utworzenie nowej instytucji archiwalnej o tak szerokich kompetencjach wymuszało odpowiednią nowelizację obowiązującego prawa archiwalnego, przede wszystkim ustawy z dnia 14 VII 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym². IPN umieszczono na liście archiwów wyodrębnionych, o których mowa w art. 29 w/w ustawy, jako jednostkę prowadzącą działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego, stanowiącego część narodowego zasobu archiwalnego ze wszystkimi tego konsekwencjami. Zasób archiwum wyodrębnionego podległego Prezesowi IPN-KŚZpNP miały stanowić materiały archiwalne określone w ustawie o IPN-KŚZpNP.

Konsekwencją wyżej opisanych zmian w prawie archiwalnym stało się przejęcie przez Prezesa IPN obowiązku zarządzania dokumentami zgromadzonymi dotychczas w szeregu instytucji oraz w archiwach wyodrębnionych. Dotyczyło to również służb ochrony państwa i służb specjalnych III RP. Wprowadzone zmiany w znacznym stopniu ograniczyły kompetencje omawianych instytucji w zakresie zarządzania aktami w nich zgromadzonymi, co wywołało daleko idące konsekwencje, przede wszystkim natury prawnej. Jednak realizacja zapisów ustawy o IPN w obszarze szeroko rozumianego gromadzenia dokumentów napotkała na szereg trudności, dotyczących m.in. określenia zakresu kompetencji IPN w tym przedmiocie oraz właściwej interpretacji zapisów w/w ustawy. Wynikało to m.in. z nieścisłości zapisów zawartych w ustawie oraz różnic w ich interpretacji przez instytucje w niej wymienione. W efekcie doprowadziło to do znacznego rozłożenia w czasie procesu gromadzenia akt w Instytucji oraz podjęcia prób wypracowania odpowiednich rozwiązań, które pozwoliłyby na właściwą realizację ustawy w omawianym zakresie.

² Dz.U. z 2006 r., Nr 97, poz. 673 z późn. zm.

Na spowolnienie procesu gromadzenia akt w pierwszym okresie funkcjonowania Instytutu decydujący wpływ miały m.in.:

- a) brak pełnych informacji na temat struktur organów, o których mowa w art. 5 w/w ustawy, a przede wszystkim umiejscowienia Służby Bezpieczeństwa w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW),
- b) brak właściwej interpretacji zapisów art. 5 ust. 1 pkt 12 w/w ustawy,
- c) brak wykładni zapisu dotyczącego „represji z motywów politycznych”,
- d) kompetencje służb ochrony państwa i służb specjalnych w zakresie bieżącego korzystania z dokumentów określonych w ustawie o IPN-KŚZpNP,
- e) uznanie przez instytucje prymatu przepisów wewnętrznych nad zapisami ustawy o IPN w zakresie kwalifikowania i archiwizowania dokumentów w niej wymienionych,
- f) rozbieżności w interpretacji w/w ustawy pomiędzy IPN a Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych (NDAP),
- g) brak nadzoru ze strony NDAP w zakresie właściwej realizacji zapisów w/w ustawy,
- h) stan opracowania i zewidencjonowania materiałów archiwalnych,
- i) trudności logistyczne związane z przekazaniem akt do IPN,
- j) obawy ze strony archiwów wyodrębnionych i państwowych związane z uszczupleniem ich zasobów.

Przejmowanie akt osobowych funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa trwało przynajmniej do 2013 r., mimo że ustawa o IPN nakładała na wymienione w niej instytucje wymóg niezwłocznego ich przygotowania do przekazania. Wydłużenie procesu gromadzenia akt osobowych funkcjonariuszy SB spowodowane zostało przede wszystkim brakami kadrowymi w archiwach policyjnych, wymaganiami dotyczącymi opracowania akt funkcjonariuszy pełniących służbę po 1990 r. oraz nieścisłym zdefiniowaniem jednostek SB zawartym w art. 5 ust. 3 ustawy o IPN. Proces przekazywania do IPN teczek akt personalnych (TAP) żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa został wręcz zaniechany przez Ministerstwo Obrony Narodowej w wyniku uznania prymatu Rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 27 VI 2006 r. w sprawie prowadzenia ewidencji wojskowej³ oraz ustawy z dnia 11 IX 2003 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych⁴. Częścio-

³ Dz.U. z 2006 r., Nr 122, poz. 848.

⁴ Dz.U. z 2003 r., Nr 179, poz. 1750.

wo obowiązek ten wypełniły Wojskowe Służby Informacyjne (WSI), przekazując do zasobu archiwalnego IPN kopie akt znajdujących się w zasobie ich archiwum, przy czym proces ten na początku nie podlegał weryfikacji przez IPN z powodu utajnienia części dokumentów oraz braku wiedzy dotyczącej struktur i obsady personalnej Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW) i Zarządu II Sztabu Generalnego WP. Większość oryginalnych TAP WSI będących w zainteresowaniu IPN została przekazana do Wojskowych Komend Uzupełnień (WKU).

Dopiero po objęciu stanowiska Prezesa IPN przez Janusza Kurtykę podjęto zdecydowane działania mające na celu rozwiązanie większości omawianych powyżej problemów i wyznaczenie ostatecznych terminów przekazania akt. Podjęte w latach 2007–2011 w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (BUiAD) IPN studia nad genezą i strukturą organów bezpieczeństwa, jak również szereg projektów badawczych, pozwoliły na wypracowanie w niektórych obszarach bardzo precyzyjnych procedur związanych z gromadzeniem spuścizny archiwalnej organów bezpieczeństwa państwa oraz nawiązanie w tym zakresie owocnej współpracy z szeregiem instytucji. Za koordynowanie tych przedsięwzięć w BUiAD i podległych mu Oddziałowych Biurach Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (OBUiAD) odpowiadała Sekcja Gromadzenia Wydziału II BUiAD. To właśnie stąd wychodziły wytyczne dotyczące organizacji i metod gromadzenia akt w poszczególnych oddziałach Instytutu. Stan taki utrzymywał się aż do likwidacji sekcji latem 2012 r. Z uwagi na powyższe proces gromadzenia zasobu archiwalnego IPN w zakresie dokumentów wytworzonych przez organa bezpieczeństwa państwa wymienione w art. 5 ustawy o IPN-KŚZpNP oraz dokumentów dotyczących represji z motywów politycznych nie został ostatecznie zakończony. W 2013 r. nadal trwał proces gromadzenia ewidencji osobowej i teczek akt osobowych funkcjonariuszy SB, żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa, funkcjonariuszy Departamentu Więziennictwa MBP, żołnierzy KBW i prokuratorów prokuratur wojskowych prowadzących działalność w okresie do dnia 10 maja 1967 r. Ponadto w archiwach sądów, prokuratur i jednostek penitencjarnych wciąż znajdowały się akta osób represjonowanych z motywów politycznych.

II. WSPÓŁPRACA IPN z NACZELNĄ DYREKCJĄ ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

Jednym z niewielu przykładów współpracy pomiędzy IPN a NDAP było wypracowanie procedur pozwalających na przekazanie do Instytutu akt stalinowskiego, wojskowego wymiaru sprawiedliwości. Na podstawie umowy z dnia 16 IV 2001 r. pomiędzy Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych a Prezesem IPN-KŚZpNP przekazano z sieci archiwów państwowych do zasobu archiwalnego IPN akta wojskowych sądów rejonowych (WSR) i wojskowych prokuratur rejonowych (WPR). W przeważającym jednak zakresie współpraca pomiędzy IPN a NDAP skupiła się na obszarze tzw. przedpola archiwalnego NDAP, które praktycznie stanowi także przedpole archiwalne IPN. W wyniku realizacji szeregu kolejnych wspólnych przedsięwzięć na pierwszy plan wysunęły się problemy dotyczące niezadowolających zdaniem IPN metod kwalifikowania i typowania akt będących w ustawowym zainteresowaniu Instytutu. Dotyczyło to zwłaszcza akt sądowych i prokuratorskich osób represjonowanych z motywów politycznych. Sztandarowym w tym względzie przykładem pozostaje sprawa wybrakowania akt będących w zainteresowaniu IPN w Sądzie Rejonowym w Chrzanowie. W wyniku realizacji w 2009 r. wniosku Zdzisława Tekielaka (skazany z art. 286 – broń, 263 – naruszenie tajemnicy państwowej, 268 – ukrywanie dokumentów, 124 – kk) o udostępnienie materiałów dotyczących jego osoby, wytworzonych przez b. organa bezpieczeństwa państwa, stwierdzono w BUiAD fakt wybrakowania w 2006 r. w Sądzie Rejonowym w Chrzanowie, za zgodą Archiwum Państwowego w Katowicach, akt sprawy II K 345/89, dotyczącej m.in. postępowania z art. 249, 286, 263, 268 kk. W zgodnej opinii archiwistów IPN akta omawianej sprawy powinny zostać przekazane do zasobu archiwalnego IPN na podstawie zapisów art. 25 pkt 1 ust. 4 ustawy o IPN-KŚZpNP. Prośba o zajęcie stanowiska w tej sprawie skierowana przez ówczesnego Prezesa IPN do NDAP⁵ skutkowałą jedynie przedstawieniem przez NDAP pisemnego opisu okoliczności, w jakich doszło do wybrakowania akt omawianej sprawy, zgodnie z którym ich wybrakowanie nastąpiło „na podstawie obowiązującego prawa”⁶. Sprawa ta wywołała daleko idące skutki w postaci zmiany

⁵ Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (BUiAD) IPN, Pismo BU II-0780-42(23)/09 z dn. 13.01.2010 r.

⁶ BUiAD IPN, Pismo BU II-0780-42(26)/09.

ukierunkowania dalszych działań BUiAD w zakresie gromadzenia. Po przeanalizowaniu podstaw prawnych, na które powoływał się NDAP, oraz przywołanych metod kwalifikowania akt na przedpolu archiwalnym NDAP, potwierdziły się przypuszczenia, że w niewystarczający sposób zabezpieczają one interesy IPN i są sprzeczne z ustawą o IPN. Przykładowo, regulacje prawne, na które powoływała się NDAP, nie zabezpieczały przed wybrakowaniem akt spraw m.in. o przestępstwa z art. 122–133 kk⁷.

W związku z powyższym Prezes IPN podjął w 2010 r. w trybie pilnym decyzję o zwróceniu uwagi na ten fakt Ministra Sprawiedliwości, celem zapobieżenia ewentualnym stratom w zasobach archiwalnych podległych mu jednostek. Omawiane wystąpienie zawierało także propozycje konkretnych rozwiązań⁸. W odpowiedzi Dyrektor Departamentu Organizacyjnego Ministerstwa Sprawiedliwości przesłał do wiadomości Prezesa IPN swoje wystąpienie⁹ skierowane do wszystkich prezesów sądów okręgowych w omawianej sprawie. O skali problemu świadczyło ponadto pismo ówczesnego Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości, w którym użył on następującej argumentacji: „Należy zgodzić się, że przepisy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 roku w sprawie archiwizowania akt spraw sądowych (DZ.U. nr 46, poz. 443) nie uwzględniają spraw karnych rozpoznanych na podstawie przepisów ustawy z dnia 19 kwietnia 1969 roku – Kodeks karny (Dz. U. nr 13, poz. 94 ze zm.), a jedynie określają kwalifikację i okresy przechowywania spraw rozpoznanych na podstawie obecnie obowiązującego Kodeksu karnego. Niemniej jednak ustawa z dnia 18 grudnia 1998 roku o IPN-KŚZpNP (DZ.U. z 2007 r. Nr 63, poz. 424, j.t. ze zm.) z art. 1 określa sprawy, będące przedmiotem zainteresowania tej instytucji, co nie powinno stanowić utrudnienia we właściwym ich typowaniu do przekazania tej instytucji. Wszystkie sądy, z chwilą powstania Instytutu Pamięci Narodowej, zostały zobowiązane do przestrzegania obowiązków wynikających z przepisów ww. ustawy i wskazany przypadek wybrakowania akt w Sądzie Rejonowym w Chorzowie nie może być dowodem na to, że przyczyną tego zdarzenia jest brak odpowiednich procedur przekazywania akt przez jednostki sądowe”¹⁰.

⁷ Dz.U. z 1969 r., Nr 13, poz. 94 z późn. zm.

⁸ BUiAD IPN, Pismo BU II-0780-42(37)/09.

⁹ BUiAD IPN, Pismo DO-I-0160-4/10 z dn. 15.06.2010 r.

¹⁰ BUiAD IPN, Pismo nr DO-I-0160-4/10 z dn. 13.08.2010 r.

Przytoczona wypowiedź oraz dotychczasowa współpraca z instytucjami stanowiącymi przedpole NDAP w tym zakresie nasuwały jednak przypuszczenie, że jednostki podległe Ministerstwu Sprawiedliwości nie otrzymały konkretnych wytycznych w tej sprawie, a kwalifikowanie materiałów w ich archiwach odbywa się na podstawie prostego zestawu normatywów prawnych, w oparciu na których stawiano zarzuty o charakterze politycznym. Natomiast według przepisów wyżej cytowanej ustawy liczą się przede wszystkim „motywy represji”, które mają mieć charakter polityczny, a nie rodzaj przestępstwa, o jakie dana osoba została oskarżona/skazana. Oparcie kwalifikacji akt na tak uproszczonych zasadach nie dawało i nie daje gwarancji, iż na jej podstawie zostaną wyselekcjonowane akta osób, które były represjonowane z motywów politycznych, osoby rzeczywiście represjonowane z takich powodów mogły być bowiem oskarżane/skazywane za przestępstwa pospolite, np. kradzież, nielegalne posiadanie broni i materiałów wybuchowych, składanie fałszywych zeznań czy jakiegokolwiek inne czyny karalne. Reakcja NDAP na powyższe wystąpienie ministra nie wniosła nic nowego do sprawy i zawierała jedynie uwagi dotyczące charakteru sformułowań użytych w propozycji przedstawionej Ministerstwu Sprawiedliwości oraz sugestie zmiany obowiązujących uregulowań prawnych w omawianym zakresie¹¹.

Przykładem o podobnym charakterze, obrazującym pilną konieczność zmiany uregulowań prawnych na przedpolu archiwalnym NDAP, była decyzja Archiwum Państwowego m.st. Warszawy zezwalająca na wybrakowanie dokumentacji historii chorób Oddziału Psychiatrii Sądowej szpitala przy Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów z lat 1986–1990, która nie została oceniona pod kątem zapisów ustawy o IPN. Wśród wymienionej dokumentacji pracownicy Instytutu odnaleźli m.in. teczkę z wynikami obserwacji psychiatrycznej Jacka Mleczko, znanego działacza opozycji demokratycznej, zatrzymanego w trakcie próby zakłócenia manifestacji w dniu 1 maja 1986 r. i skazanego za działalność antypaństwową. Prezes IPN zwrócił się do NDAP z prośbą o rozważenie możliwości odstąpienia od wydania zgody na wybrakowanie wymienionej dokumentacji. Ponadto wskazywał, że w tym przypadku zachodzi prawdopodobieństwo popełnienia zbrodni, o której mowa w art. 1 ust. 1 ustawy o IPN-KŚZpNP, a omawiane dokumenty stanowią jedyną zachowaną, a tym samym reprezentatywną część dokumentacji instytucji, której działalność była wykorzystywana do stosowania represji po-

¹¹ BUiAD IPN, Pismo DKN/406/18/10 z dn. 28.06.2010 r.

litycznych w okresie PRL. Z przytoczonych powyżej ustaleń wynikało, że omawiane dokumenty mogą stanowić nie tylko zbiór informacji o osobach represjonowanych z powodów politycznych, ale również o niedozwolonych metodach stosowanych przez organa bezpieczeństwa państwa wobec osadzonych i aresztowanych¹². Na podkreślenie zasługuje także fakt, że tylko przez przypadek pracownicy BUiAD dowiedzieli się o planach wybrakowania omawianej dokumentacji, co doprowadziło ostatecznie do jej uratowania przed zniszczeniem. W odpowiedzi NDAP przedstawił szczegółowo okoliczności sprawy oraz zaproponował konkretne rozwiązania proceduralne, które miały polegać na wskazaniu przez IPN interesującej go dokumentacji¹³. Wychoząc naprzeciwko tym oczekiwaniom, podjęto w IPN działania mające na celu rozpoznanie przedpoła archiwalnego NDAP w omawianym zakresie. Na zapytanie skierowane przez Dyrektora BUiAD Dyrektor Generalny Służby Więziennej poinformował o istnieniu dokumentacji o podobnym charakterze w Areszcie Śledczym w Krakowie, Areszcie Śledczym w Szczecinie, Zakładzie Karnym nr 2 w Łodzi¹⁴. Zwrócono także uwagę na akta penitencjarne pozostające w archiwach zakładowych więzień i aresztów śledczych. Przykładowo dopiero po pisemnym wystąpieniu Dyrektora BUiAD z dnia 21 IV 2010 r. Dyrektor Aresztu Śledczego Warszawa-Mokotów przekazał do zasobu archiwalnego IPN akta penitencjarne Henryka Wujca oraz wymienionego na wstępie Zdzisława Tekielaka. Nastąpiło to po wcześniejszych, kilkakrotnych zapewnieniach ze strony przedstawicieli więziennictwa o przekazaniu do IPN całości będącej w jego zainteresowaniu dokumentacji.

Analiza omawianych spraw przeprowadzona w BUiAD nasuwała przypuszczenie o daleko posuniętej dezorientacji wśród pracowników archiwów zakładowych i składnic akt funkcjonujących na przedpolu archiwalnym NDAP w zakresie kwalifikowania akt będących w zainteresowaniu IPN.

¹² Potwierdziły to późniejsze wydarzenia. 30 grudnia 2014 r. (wtorek) Sąd Rejonowy Warszawa Mokotów przekazał do rozpatrzenia Sądowi Okręgowemu w Warszawie sprawę o ściganie zbrodniarzy komunistycznych z SB i Służby Więziennej PRL z Aresztu Śledczego Warszawa-Mokotów, winnych odmowy leczenia śmiertelnej choroby (gruźlicy płuc) u więźnia politycznego Adama Słomki osądzonego w 1985 r. w procesie kierownictwa Konfederacji Polski Niepodległej (sygn. XIV Kp 3375/14). Sąd Okręgowy zlecił śledztwo w tej sprawie prokuraturze powszechnej wbrew stanowisku IPN. Zobacz: <http://wpolityce.pl/spoleczenstwo/227811-sprawie-adama-slomki-rozpatrzy-sad-wyzszej-instancji> (dostęp z dn. 01.01.2015 r.).

¹³ BUiAD IPN, Pismo DKN/406/9/10 z dn. 03.03.2010 r.

¹⁴ BUiAD IPN, Pismo BPR-0141-20/10/2007 z dn. 01.07.2010 r.

W ocenie ówczesnych archiwistów IPN rozwiązanie omawianego problemu stanowiło ważny interes publiczny oraz wymagało podjęcia stanowczych i pilnych działań. W grę wchodziła bowiem spuścizna archiwalna po okresie PRL, w sytuacji gdy nie wypracowano, jak się okazywało, skutecznych metod kwalifikowania i typowania dokumentacji będącej w zainteresowaniu IPN, a badania nad różnymi aspektami funkcjonowania systemu komunistycznego w Polsce były w powijakach. Potwierdziły to późniejsze ustalenia. Przykładowo w Zakładzie Karnym w Żytkowicach w kwietniu 2008 r. wybrakowano za zgodą Archiwum Państwowego w Radomiu całość akt penitencjarnych z okresu 1975–1983. Z tej partii materiału nie wyodrębniono żadnej jednostki reprezentatywnej oraz nie przekazano żadnej jednostki do IPN. Ponadto wbrew zapisom art. 25 pkt 1 ust 3 ustawy o IPN ZK w Żytkowicach otrzymał od Archiwum Państwowego w Radomiu zalecenie przekazania akt Działu Ochrony tej jednostki wytworzonych przed 1990 r., co naruszało w sposób oczywisty zapisy ustawy o IPN. Podobna sytuacja była w jednostkach penitencjarnych w Siedlcach i Grójcu. W archiwum Aresztu Śledczego w Radomiu wśród akt penitencjarnych zakwalifikowanych do kategorii „B” odnaleziono akta penitencjarne Andrzeja Czumy, osadzonego tu na początku 1981 r. w związku zarzutami dotyczącymi zakłócania porządku, a faktycznie udziału w nielegalnej demonstracji. Akta te według zapisów art. 25 ustawy o IPN-KŚZpNP powinny znajdować się w zasobie archiwalnym IPN. Ustalono także, że w archiwum Aresztu Śledczego Warszawa-Służewiec, we współpracy z Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, trwają przygotowania do sporządzenia protokołów brakowania ok. 70 mb. akt penitencjarnych, których jedyną ewidencję stanowią spisy zdawczo-odbiorcze, na których nie ma nie tylko podstawowych danych osobowych, ale również podstawy prawnej skazania bądź aresztowania osadzonych. Łatwo tym samym było wywnioskować, że w tym przypadku nie dokonano fachowego przeglądu i kwalifikacji omawianych akt pod kątem zapisów ustawy o IPN. Jak się okazało, w żadnej z wizytowanych wówczas przez pracowników IPN jednostek penitencjarnych nie przeprowadzono odpowiedniego przeglądu i typowania akt penitencjarnych.

Informacje uzyskane przez BUiAD z obszaru działalności jednostek wymiaru sprawiedliwości w zakresie brakowania dokumentacji były jeszcze bardziej zatrważające. Skala brakowania akt postępowań karnych i cywilnych oraz akt kolegiiów do spraw wykroczeń z okresu PRL w sądach i prokuraturach powszechnych budziła i budzi zdumienie. Przykładowo w Sądzie Re-

jonowym w Aleksandrowie Kujawskim przygotowano do brakowania akta spraw cywilnych za lata 1945–1975 w ilości 33 mb. Sąd Rejonowy w Radziejowie wytypował do wybrakowania akta spraw karnych z lat 1978–1990 w liczbie ok. 3 tys. j.a. Spośród wymienionej dokumentacji nie wytypowano dla IPN żadnych materiałów. W Sądzie Rejonowym we Włocławku trwały przygotowania do fizycznego zniszczenia akt spraw o wykroczenia byłych kolegiów do spraw wykroczeń wytworzonych do 1989 r. w liczbie 16 098 pozycji – 38,15 mb. Według zapewnień Prezesa Sądu Okręgowego we Włocławku z tej olbrzymiej ilości dokumentów wydzielono dla IPN jedynie akta 5 spraw związanych, jak to określono, „z działalnością opozycyjną”, które następnie zostały przekazane do Delegatury IPN w Bydgoszczy. Prokurator Okręgowy w Płocku poinformował, że w prokuraturach rejonowych wchodzących aktualnie w skład okręgu płockiego do 1956 r. wytworzono 61 107 akt postępowań. Po upływie okresu przechowywania zniszczono 55 954 akt, w tym wszystkie wytworzone w prokuraturach rejonowych w Mławie, Sierpcu, Płońsku i Ciechanowie. Nie wiadomo, jaki jest los akt wytworzonych w okresie późniejszym i jaka była skala ich brakowania po 1999 r. Trudno sobie jednak wyobrazić, że wśród wybrakowanych materiałów nie było akt dotyczących osób represjonowanych z motywów politycznych, zwłaszcza że dotyczyły one terenu intensywnej działalności podziemia antykomunistycznego. W podobny sposób traktowano dokumentację kolegiów do spraw wykroczeń, których akta w niektórych rejonach kraju nie zachowały się w ogóle. Opierając się na przesłanych przez Naczelnika OBUiAD w Szczecinie informacjach o zachowanych w Zachodniopomorskim Urzędzie Wojewódzkim (ZUW) materiałach po Kolegium Odwoławczym przy Wojewodzie Szczecińskim z lat 1972–1990, podjęto w BUiAD decyzję o wystąpieniu do Dyrektora Generalnego ZUW z prośbą o protokolarne przekazanie w oparciu na zapisach art. 27 ust. 1 pkt 4 i art. 16 ust. 1 ustawy o IPN-KŚZpNP omawianych materiałów do zasobu archiwalnego Instytutu. W opinii BUiAD omawiane materiały zawierały niezwykle istotne z punktu widzenia ustawowych zadań IPN informacje o działalności kolegiów do spraw wykroczeń używanych przez władze komunistyczne do walki z opozycją oraz informacje dotyczące osób represjonowanych z motywów politycznych. Z informacji przekazanych przez OBUiAD w Szczecinie wśród zachowanych dokumentów znajdowały się m.in. rejestry Komisji Orzecznictwa i skorowidze do nich, rejestry Kolegium II instancji wraz ze skorowidzami do nich, decyzje Komisji Orzecznictwa, postanowienia Kolegium II instancji o uchyleniu lub utrzyma-

niu w mocy zaskarżonego postanowienia I instancji, protokoły posiedzeń Komisji Orzecznictwa, analizy przebiegu orzecznictwa w podległych kolegiach, teczki sprawozdań, ocen i nadzoru nad kolegiami do spraw wykroczeń, teczki współpracy kolegów m.in. z MO i prokuraturą, wokandy kolegium, wybory i deklaracje członków kolegów. Przykład ten ukazywał, jak istotne znaczenie mają akta kolegów dla działalności IPN. Jak się jednak okazało, w skali całego kraju można mówić o wybrakowaniu kilometrów tego typu akt bez ich należytej oceny¹⁵.

Na podstawie gromadzonej stopniowo dokumentacji IPN mógł wówczas wykazać, że na masową skalę niszczy się spuściznę archiwalną PRL bez poddania jej, jak to wykazano powyżej, wcześniejszej ekspertyzie pod kątem ustawowych zainteresowań Instytutu. Ustalono także, że w archiwach wielu instytucji nadal znajdują się akta osób represjonowanych z motywów politycznych, natomiast obowiązujące przepisy wewnętrzne w Prokuraturze Generalnej i Ministerstwie Sprawiedliwości umożliwiają ich systematyczne brakowanie. Według ówczesnej opinii kierownictwa BUiAD IPN nie mógł zgodzić się na istnienie takiego stanu faktycznego, zwłaszcza że stanowisko wyrażone w tej sprawie przez NDAP wyraźnie wskazywało na wadliwą metodologię kwalifikowania akt stosowaną przez pracowników jednostek podległych NDAP¹⁶. Symptomatyczny dla tej sprawy wydzźwięk miało wysunięte przez NDAP żądanie zajęcia stanowiska przez Prezesa IPN w sprawie „[...]czy wszystkie sprawy karne dotyczące omawianego wyżej przestępstwa (tj. z art. 249 kk z dn. 19 kwietnia 1969 r. i art. 253 kk z dn. 6 czerwca 1997 r.) powinny w ocenie Pana Prezesa uzyskać inną kwalifikację archiwalną?”¹⁷. Nasuwało ono przypuszczenie, że kwalifikowanie akt na przedpolu archiwalnym NDAP odbywa się na podstawie prostego zestawu normatywów prawnych, co w oczywisty sposób nie dawało gwarancji zabezpieczenia akt osób represjonowanych z motywów politycznych.

Realnym problemem w realizacji ustawowych zadań IPN na tzw. przedpolu NDAP pozostawał brak wypracowanych procedur pozwalających na sprawowanie przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego nadzoru nad narodowym zasobem archiwalnym przechowywanym w archiwach wyodrębnionych. Obrazuje ten stan rzeczy niemający precedensu fakt wybrakowania

¹⁵ BUiAD IPN, Akta komisji powołanej Zarządzeniem Prezesa IPN nr 2/11.

¹⁶ BUiAD IPN, Pismo DKN/406/4/10 z dn. 3.03.2010 r.

¹⁷ Tamże.

przez Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji (CLK KGP) w latach 1999–2007 kart Centralnej Registratury Daktyloskopijnej wytworzonych m.in. w okresie II wojny światowej przez niemieckie władze okupacyjne¹⁸. Ekspertyza przeprowadzona w 2010 r. przez pracowników BUiAD na pozostałej części materiału potwierdziła unikalność i niepowtarzalność informacji zawartych na zniszczonych kartach oraz fakt, że stanowiły one dokumenty w rozumieniu art. 25 ustawy o IPN, a po wejściu jej w życie nie mogły być brakowane i powinny zostać przekazane do Instytutu. Wystąpiono o wyjaśnienia do CLK, otrzymując odpowiedź, z której wynikało, że karty zostały wybrakowane zgodnie z obowiązującymi w CLK przepisami. Jednak w wydanej wówczas opinii Biuro Prawne IPN wskazywało, że: „Przywołane w piśmie Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Głównej Policji z dnia 8 sierpnia 2008 r. nr H-L-VI-1578/1298/08 podstawy prawne do brakowania kart daktyloskopijnych [nie odnosząc się do ich prawidłowości – przyp. aut.] nie mogły mieć zastosowania po dniu wejścia w życie ustawy o IPN do kart spełniających przesłanki z art. 25 ust. 1 ustawy o IPN, ponieważ jak zostało wcześniej zaznaczone, przepis ten nakazywał przekazanie takich dokumentów do archiwum IPN, gdzie jako składnik narodowego zasobu archiwalnego są przechowywane wiecześnie zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.)”¹⁹. Poproszony o ustosunkowanie się do powyższych informacji Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych poinformował, iż: „[...]sprawa regulacji prawnych dotyczących postępowania z dokumentacją Centralnej Registratury Daktyloskopijnej, w tym m.in. z kartami daktyloskopijnymi, leży w gestii ministra właściwego do spraw wewnętrznych, działającego w tym zakresie poprzez Komendanta Głównego Policji. Zgodnie z zapisami art. 19 ust. 1, w powiązaniu z art. 5 ust. 3 i art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2006 r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.), opinia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych nie jest wymagana przy wprowadzaniu przepisów normujących postępowanie z dokumen-

¹⁸ BUiAD IPN, Akta sprawy BU II-074-21/08. Szczegóły sprawy zobacz w: E. Świątklik, M. Maruszak, *Zbiór kart daktyloskopijnych z rejestru dziesięciopalcowego (dekadaktyloskopijnego) Centralnej Registratury Daktyloskopijnej – dzieje, struktura i stan zachowania*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, nr 37/2013, s. 129–172.

¹⁹ Tamże.

tacją, w szczególności w zakresie jej kwalifikacji, znajdującą się w archiwach wyodrębnionych, do których należą również archiwa policji podległe ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych. W związku z powyższym zajęcie stanowiska przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w zakresie zasadności wybrakowania przez CLK KGP kart daktyloskopijnych, w tym wytworzonych w okresie II wojny światowej, nie ma podstaw prawnych”²⁰. Odnosząc się do powyższego pisma, Dyrektor Biura Prawnego IPN zwrócił uwagę na inne zapisy wyżej cytowanej ustawy, wskazując m.in., że: „W organach i jednostkach organizacyjnych, w których powstają materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego, instrukcja określająca zasady i tryb postępowania z dokumentacją, o której mowa w ust. 1, wymaga zatwierdzenia przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (art. 6 ust. 2). Jednakże, o co zapewne chodziło Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych, w odniesieniu do organów posiadających archiwa wyodrębnione nie ma zastosowania przepis ust. 2 (art. 6 ust. 3), w związku z czym tego rodzaju instrukcja nie wymaga zatwierdzenia jej przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. W ocenie Biura Prawnego Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu nie sposób pominąć jednak treści art. 4 ust. 1 ustawy o archiwach, zgodnie z którym nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, w związku z powyższym nie można się zgodzić ze stanowiskiem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych [...]. Co prawda zasady klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji ze względu na okresy jej przechowywania oraz zasady i tryb przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych, a także zasady i tryb brakowania innej dokumentacji jest regulowany w odniesieniu do archiwów wyodrębnionych przez właściwe organy wskazane w art. 19 ustawy o archiwach w drodze zarządzeń, jednakże zarządzenia te nie mogą zawierać uregulowań sprzecznych z przepisami ustawy o archiwach, zwłaszcza z art. 3, stanowiącym, że materiały archiwalne stanowiące narodowy zasób archiwalny przechowuje się wiecześnie. W tym zakresie, w ocenie Biura Prawnego Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, biorąc pod uwagę treść art. 4 ust. 1 ustawy

²⁰ BUiAD IPN, Pismo nr WKZ/406/16/08 z dn. 15.01.2009 r.

o archiwach, Naczelný Dyrektor Archiwów Państwowych powinien w trybie nadzoru zająć się przedmiotową sprawą²¹.

W kontekście powyższej polemiki w BUiAD zadawano sobie pytanie, kto i w jakim trybie zarówno ze strony Ministerstwa Kultury, jak i NDAP sprawuje nadzór nad dokumentacją stanowiącą narodowy zasób archiwalny, pozostającą pod nadzorem archiwów wyodrębnionych. Stanowisko NDAP w powyższej sprawie budziło duży niepokój, gdyż w archiwach wyodrębnionych znajdowało się wówczas, i wciąż się znajduje, wiele dokumentów będących w zainteresowaniu IPN (GAP, CAW). IPN nie miał i można przypuszczać, że nadal nie ma, pełnej wiedzy na temat skali brakowania dokumentacji z okresu PRL, nad którą sprawuje nadzór m.in. Dyrektor Centralnego Archiwum Wojskowego. Sprawa ta wykazała brak szczegółowych uregulowań proceduralnych/prawnych, a tym samym metod przeprowadzania kontroli oraz sprawowania nadzoru przez NDAP nad znaczną częścią dokumentacji mogącej wchodzić w skład narodowego zasobu archiwalnego. W takiej sytuacji niezbędne wydawało się wówczas nawiązanie przez IPN ściślejszej współpracy z innymi archiwami wyodrębnionymi w zakresie oceny dokumentacji podlegającej brakowaniu. Poproszony o ustosunkowanie się do powyższego stanowiska Naczelný Dyrektor Archiwów Państwowych zadeklarował, że podejmie dodatkową korespondencję z ministrem właściwym do spraw wewnętrznych oraz powiadomi Prezesa IPN o podjętych ustaleniach²².

Osobnym zagadnieniem we współpracy pomiędzy IPN a NDAP pozostawały niejednolite i skomplikowane procedury użyczania dokumentów przechowywanych w sieci archiwów państwowych, które skutecznie blokowały przekazanie akt będących w ustawowym zainteresowaniu IPN. Dotyczyło to dużej ilości akt osób represjonowanych z motywów politycznych w okresie komunistycznym, zwłaszcza akt postępowań prowadzonych przed prokuratorami i sądami powszechnymi. Akta tych spraw w dużej części do obecnej chwili nie zostały poddane ocenie, a stanowią przecież niejednokrotnie jedyny ślad po represjach politycznych oraz działaniach prowadzonych przez władze komunistyczne wobec dążeń wolnościowych i niepodległościowych Polaków. Przykładowo przez dwa lata IPN czynił starania o przekazanie akt śledztwa i procesu Anatola Fejgina, Józefa Różańskiego i Romana Romkowskiego o sygn. VII K/102/57, akt dotyczących procesu Józefa Duszy, Jerze-

²¹ BUiAD IPN, Pismo nr BP I-025-96(6)/08.

²² BUiAD IPN, Pismo nr WKZ/406/16/08 z dn. 8.05.2009 r.

go Kaskiewicza i Jana Kieresa o sygn. VI K. 208/58, a także akt postępowania prowadzonego przeciwko Władysławowi Sile-Nowickiemu i innym żołnierzom ze zgrupowania „Zapory” o sygnaturze Sr. 904/48, które stanowią integralną część akt sprawy o sygnaturze IV K 68/57 przechowywanych w zasobie AP w Warszawie w zespole archiwalnym „Sąd Wojewódzki dla województwa warszawskiego” 1951–1975 [2006]. Powyższe dokumenty stanowią fundamentalne źródła do prowadzenia badań nad represjami okresu stalinowskiego w Polsce. Jednak część archiwów państwowych stała wówczas na stanowisku, że warunki użyczenia akt określa Porozumienie o współpracy z 16 IV 2002 r. dotyczące przekazania do IPN akt sądów i prokuratur wojskowych i tylko te uregulowania są obowiązujące. Na zapytania i prośby kierowane przez IPN do poszczególnych archiwów państwowych w sprawie pozostałych akt odpowiadano m.in. propozycjami składania zamówień na odpłatne kserokopie będących w zainteresowaniu IPN dokumentów lub krótkotrwale wypożyczanie niewielkich partii materiałów celem wykonania kopii. Nie była także respektowana przez te archiwa w żadnym zakresie procedura użyczenia akt na podstawie umowy użyczenia wdrożonej i zaakceptowanej wcześniej przez NDAP. Powyższe procedury skutecznie uniemożliwiały realizację zapisów art. 25 pkt 1 ust. 7 ustawy o IPN, zgodnie z którym przekazanie omawianych dokumentów następuje na zasadzie użyczenia, przy czym przekazanie dokumentów w postaci kopii, zgodnie z zapisami art. 25 pkt 2 dotyczy tylko akt b. PZPR oraz organów bezpieczeństwa państw okupacyjnych. W 2011 r. Prezes Instytutu wystosował w tej sprawie pismo do NDAP, w którym przywołał informacje uzyskane z Oddziału IPN we Wrocławiu o utrzymujących się trudnościach w realizacji wspomnianych przedsięwzięć²³. Zaaapelował jednocześnie o wydanie odpowiednich wytycznych, które pozwolą na rozpoczęcie procesu użyczenia IPN w/w dokumentów oraz poinformowanie Instytutu o podjętych działaniach. Z odpowiedzi uzyskanej z NDAP w tej sprawie wynikało jedynie, że sprawa stała się przedmiotem rozpoznania i analiz w archiwach państwowych i po ich zakończeniu miała zostać przekazana Prezesowi IPN²⁴.

W wielu przypadkach procedury porządkowania i ewidencjonowania materiałów na tzw. przedpolu archiwalnym NDAP wobec akt o pierwszorzędnej wartości historycznej wszczynano dopiero po bezpośrednich interwen-

²³ BUiAD IPN, Pismo BU II-0781-19(17)/10 z dn. 31.08.2011 r.

²⁴ BUiAD IPN, Pismo nr DKN.55.1.2011 z dn. 3.10.2011 r.

cjach IPN. Dotyczyło to m.in. olbrzymiej ewidencji osobowej b. Centralnego Zarządu Związków Zawodowych, Centralnego Archiwum Ruchu Młodzieżowego oraz spuścizny archiwalnej po agencji prasowej Interpress, które pozostawały wówczas w rękach prywatnych podmiotów. W związku z szerokim zainteresowaniem wśród historyków dokumentacją osobową i płacową b. Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) oraz napływającymi do IPN pytaniami dotyczącymi miejsca jej przechowywania i udostępniania podjęto w BUiAD starania mające na celu ściśle określenie stanowiska, jakie wobec omawianych dokumentów powinien reprezentować IPN. W opinii BUiAD wymienione dokumenty, ze względu na swoją wartość historyczną, powinny zostać zakwalifikowane do kategorii archiwalnej umożliwiającej ich wieczyste przechowywanie. Stanowiły one bowiem i nadal stanowią ewidencję stanu osobowego jednej z największych partii komunistycznych w Europie i dotyczą osób odgrywających decydującą rolę w życiu społecznym i politycznym PRL. Ponadto akta osobowe i płacowe członków PPR i PZPR zawierają niezwykle cenne z historycznego punktu widzenia informacje na temat struktury, zatrudnienia czy wysokości płac w komitetach partyjnych różnych szczebli, a także na temat karier zawodowych i politycznych decydentów komunistycznych. Pozwalają również na uchwycenie etatowej struktury komitetów, jej zmian w różnych komórkach, umożliwiają prześledzenie rotacji stanowiskowej poszczególnych osób oraz zróżnicowania pod względem poziomu płac. Na podstawie list płac można np. zrekonstruować przebieg pracy w aparacie partyjnym osoby, której akt osobowych nie ma, lub gdy informacje w nich zawarte są niepełne. Omawiane dokumenty mogą stanowić zatem cenny materiał porównawczy z innymi aktami b. PZPR.

Z informacji będących w posiadaniu Instytutu wynikało jednak, że omawiana dokumentacja, ze względu na swój charakter osobowo-płacowy, ma kategorię archiwalną „B”, a korzystanie z niej przez historyków i badaczy najnowszych dziejów Polski jest utrudnione. Przykładem składowania tego typu akt może być Archiwum Rotacyjne „Ład” w Konstancinie-Jeziornie, w którym przechowywany jest m.in. kompletny zestaw list płac Komitetu Centralnego PZPR z lat 1949–1990. Efektem wspomnianych analiz było pismo Prezesa IPN skierowane do Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, w którym znalazła się prośba o rozważenie możliwości przekwalifikowania omawianej dokumentacji i nadania jej kategorii archiwalnej. Ponadto Prezes zwrócił się w omawianym piśmie z prośbą o informacje na temat innych

miejsc przechowywania akt osobowych i placowych b. PPR i PZPR. W odpowiedzi Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych poinformował, że podziela pogląd Prezesa IPN w tej sprawie oraz skieruje odpowiednie wystąpienie do Prezesa Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Zapewnił również, że podjęte zostały działania mające na celu ustalenie innych miejsc przechowywania dokumentacji osobowej i placowej b. PPR i PZPR²⁵.

**III. UTWORZENIE KOMISJI DO OPRACOWANIA KATALOGÓW
PRZEPISÓW PRAWNYCH STANOWIĄCYCH PODSTAWĘ DO STOSOWANIA
REPRESJI Z MOTYWÓW POLITYCZNYCH ORAZ STOSOWANYCH
W SPRAWACH PRZECIWKO SPRAWCOM PRZESTĘPSTW STANOWIĄCYCH
ZBRODNI NAZISTOWSKIE, KOMUNISTYCZNE I ZBRODNI
PRZECIWKO POKOJOWI, LUDZKOŚCI LUB ZBRODNI WOJENNE**

W reakcji na zwiększające się zapotrzebowanie w zakresie ustalenia metod kwalifikowania akt będących w ustawowym zainteresowaniu IPN, na początku 2010 r. rozpoczęto w Biurze Udostępniania i Archiwizacji IPN prace nad:

- a) wykazem/katalogiem normatywów prawnych, które stanowiły podstawę do stosowania represji z motywów politycznych wobec Polaków w latach 1939–1990,
- b) wykazem/katalogiem normatywów prawnych stosowanych w sprawach przeciwko sprawcom zbrodni hitlerowskich, stalinowskich, komunistycznych i innych przestępstw stanowiących zbrodnie wojenne przeciwko ludzkości w latach 1944–1998.

Podjęcie działań zmierzających do ich sporządzenia wynikało m.in. z licznych konsultacji przeprowadzonych z pracownikami archiwów sądów i prokuratur powszechnych oraz jednostek penitencjarnych na terenie całego kraju. W ich trakcie stwierdzono, że nie posiadają oni odpowiedniej wiedzy merytorycznej w zakresie działań podejmowanych przez IPN, a podstawą do przeprowadzenia przeglądu i typowania akt na przedpolu archiwalnym archiwów państwowych mógłby być wykaz normatywów prawnych, w oparciu na którym pracownicy omawianych archiwów mogliby dokonywać samodzielnej kwalifikacji i typowania akt. Skalę problemów w tym zakresie ujawniło także pismo Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości²⁶, w którym po-

²⁵ BUiAD IPN, Pismo nr DKN.400.29.2011 z dn. 03.10.2011 r.

²⁶ BUiAD IPN, Pismo nr DO-I-0160-4/10 z dn. 13.08.2010 r.

informowano IPN m.in. o metodach kwalifikowania i typowania akt spraw sądowych podlegających przekazaniu do Instytutu, opartych na zwykłej kwalifikacji prawnej czynu. Na tej podstawie dyrektor BUiAD podjął działania mające na celu uzyskanie wstępnej orientacji o ilości repertoriów, akt postępowań prokuratorskich i akt spraw karnych wytworzonych do 1956 r. oraz liczbie akt spraw o wykroczenie byłych kolegów do spraw wykroczeń wytworzonych do 1989 r., które przechowywane są w archiwach podległych Ministerstwu Sprawiedliwości, a także ilości i charakteru dokumentacji zakwalifikowanej do brakowania na terenie danego okręgu. Na podstawie odpowiedzi udzielonych przez prezesów poszczególnych sądów okręgowych i prokuratorów okręgowych zgromadzono w BUiAD wiedzę o zasobach archiwalnych wspomnianych instytucji. Analiza otrzymanych w tej sprawie informacji potwierdziła, że bez wypracowania odpowiednich metod kwalifikowania akt osób represjonowanych z motywów politycznych może dojść do nieodwracalnych zniszczeń w narodowym zasobie archiwalnym. Stwierdzono także, że podczas kwalifikowania akt w sądach bardzo rzadko uwzględnia się zapisy ustawy o IPN, a przedstawiciele sądów liczą w tej sprawie na odpowiednie wytyczne ze strony archiwów państwowych. Te jednak nie tylko wydawały zezwolenia na brakowanie dokumentów mogących pozostawać w zainteresowaniu IPN, ale permanentnie przejmowały akta, które ustawowo powinny znajdować się w zasobie archiwalnym Instytutu. Najbardziej sztandarowymi przykładami w tym względzie są akta więziennictwa. Centralny Zarząd Służby Więziennej przekazał w 2005 r. do Archiwum Akt Nowych akta Wydziału Ochrony Centralnego Zarządu Zakładów Karnych, które według zapisów ustawy o IPN powinny znajdować się w zasobie archiwalnym Instytutu. Świadczyło to o pojawieniu się szeregu trudności w realizacji zapisów przywołanej ustawy oraz właściwym wykonaniu dyspozycji prawnych w stosunku do dokumentów, o których mowa w art. 3 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. W efekcie podjęto w pionie archiwalnym IPN decyzję o przedstawieniu Prezesowi IPN propozycji powołania odpowiedniej komisji. Było to zgodne z oczekiwaniami wyrażonymi przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych²⁷, a także Ministra Sprawiedliwości²⁸. Projekt odpowiedniego zarządzenia został przygotowany zgodnie z dekreacją Fran-

²⁷ BUiAD IPN, Pisma DKN/406/4/10 z dn. 3.03.2010 r. oraz DKN/406/18/10 z dn. 28.06.2010 r.

²⁸ BUiAD IPN, Pismo DO-I-0160-4/10 z dn. 13.08.2010 r.

ciszka Gryciuka p.o. Prezesa IPN-KŚZpNP z dnia 3 XI 2010 r.²⁹ W dniu 24 I 2011 r. Prezes IPN-KŚZpNP wydał Zarządzenie Nr 2/11 w sprawie powołania komisji do opracowania katalogów przepisów prawnych stanowiących podstawę do stosowania represji z motywów politycznych oraz stosowanych w sprawach przeciwko sprawcom przestępstw stanowiących zbrodnie nazistowskie, komunistyczne i zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne. W jej skład weszli specjaliści z BUiAD: dr Bogusław Kopka, Izabela Zwierzyńska i Marcin Maruszak oraz prokurator GKŚZpNP Tomasz Kamiński. Jednym z celów powołania komisji, określonym w § 1 cytowanego Zarządzenia, było wypracowanie metod realizacji zapisów art. 25 i 27 ustawy o IPN-KŚZpNP. Zgodnie z przyjętymi założeniami Katalogi miały służyć jako materiał pomocniczy, mający wspomagać proces realizacji przez wymienione w art. 25 pkt 1 ust. 4, 5 i 6 instytucje zapisów w/w ustawy. Ponadto Katalogi miały stanowić podstawę do właściwej realizacji przez zobowiązane do tego instytucje zapisów art. 25 wyżej cytowanej ustawy, a ich sporządzenie miało pozwolić na zabezpieczenie i przyjęcie do zasobu archiwalnego Instytutu nieprzekazanych do tej pory materiałów archiwalnych dotyczących tzw. spraw politycznych oraz osób represjonowanych z motywów politycznych w okresie komunistycznym. Dzięki Katalogowi pracownicy kancelarii, składnic akt i archiwów wymienionych instytucji mieli otrzymać niezbędne narzędzie do przeprowadzenia samodzielnej kwalifikacji i typowania akt oraz możliwość wzbogacenia swej wiedzy w zakresie działań podejmowanych przez IPN³⁰.

Z uwagi na konieczność przeprowadzenia odpowiedniej analizy prawnej, a także przedstawienia konkretnych propozycji zmian Prezes IPN, uwzględniając postulaty Komisji, wystąpił z prośbą do Ministrów: Obrony Narodowej, Sprawiedliwości, Spraw Wewnętrznych i Administracji, Spraw Zagranicznych, Zdrowia oraz Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i Prokuratora Generalnego o wstrzymanie brakowania dokumentów z okresu komunistycznego do czasu opracowania Katalogów oraz przekazanie do IPN aktualnych uregulowań i wytycznych obowiązujących w zakresie kwalifikowania, archiwizowania i brakowania dokumentacji w podległych im jednostkach. W większości przypadków odzew był pozytywny, z wyjątkiem MSZ i MSWiA, które nie ustosunkowały się do pisma Prezesa Instytutu. Prokura-

²⁹ BUiAD IPN, Pismo BU II-0780-42(67)/09 z dn. 29.10.2010 r.

³⁰ Dz.U. z 2006 r., Nr 97, poz. 673.

tor Generalny dokonał zmian w normatywach regulujących kwalifikowanie akt postępowań, jednak nie wydał polecenia wstrzymania brakowania akt do czasu opracowania wspomnianego Katalogu, co stanowiło w opinii BUiAD realne zagrożenie dla akt będących w zainteresowaniu IPN. Również z terenu sądów i prokuratur wojskowych, pomimo kierowania licznych próśb i wystąpień, IPN nie otrzymał żadnych danych dotyczących normatywów oraz skali brakowania dokumentów wytworzonych do 1990 r. To samo dotyczyło pozostałej dokumentacji wytworzonej w MON w omawianym okresie.

Mając na uwadze powyższe, oraz korzystając ze zgromadzonej dokumentacji, Komisja przygotowała szereg postulatów zmian w obowiązującym prawie archiwalnym. Jednym z nich była propozycja wprowadzenia do ustawy o IPN-KŚZpNP oraz ustawy o narodowym zasobie archiwalnym definicji represji z motywów politycznych oraz poszerzenie kompetencji Prezesa IPN-KŚZpNP w obszarze kształtowania narodowego zasobu archiwalnego. Miało to usprawnić praktykę selekcji i kwalifikowania akt w archiwach zakładowych, archiwach państwowych i archiwach wyodrębnionych w kontekście obowiązywania ustawy o IPN-KŚZpNP. Wprowadzenie definicji represji z motywów politycznych do systemu prawnego pozwoliłoby, zdaniem Komisji, na bardziej skuteczne niż dotychczas zabezpieczenie dokumentów będących świadectwem represji stosowanych wobec dążeń wolnościowych i niepodległościowych Polaków. Za konieczną uznano nowelizację obowiązującego prawa archiwalnego, celem ostatecznego rozpoznanie i wyodrębnienia akt tworzących narodowy zasób archiwalny w obszarze objętym ustawą o IPN-KŚZpNP. Miało to także pozwolić na uruchomienie dyskusji o historyczności akt z okresu PRL przez ukazanie kryterium ich typowości i stanu zachowania jako podstaw kwalifikacji archiwalnej.

Komisja przedstawiła wypracowane w trakcie jej działań następujące definicje:

APARAT REPRESJI PAŃSTWA KOMUNISTYCZNEGO

Aparatem represji państwa komunistycznego określamy instytucje i organy tego państwa, wykorzystywane do stosowania represji przeciwko osobom i organizacjom uznawanym przez władze komunistyczne za wrogie lub których działalność w inny sposób zagrażała wizerunkowi propagandowemu, funkcjonowaniu oraz trwałości państwa i systemu komunistycznego.

REPRESJE Z MOTYWÓW POLITYCZNYCH

Represjami z motywów politycznych w warunkach państwa komunistycznego określamy działania państwowego aparatu represji oraz jego funkcjonariuszy w stosunku do osób uznanych za wrogie lub których działalność w inny sposób zagrażała wizerunkowi propagandowemu, funkcjonowaniu oraz trwałości państwa i systemu komunistycznego. Należą do nich również działania władz komunistycznych różnego szczebla, polegające na stosowaniu przepisów prawnych (m.in. prawa karnego, administracyjnego, cywilnego, gospodarczego, rodzinnego, pracy i innych) lub działań pozaprawnych w celu poddania karze, działaniom pod groźbą kary lub ograniczeniom praw i wolności w/w osób.

W opinii Komisji zmiany w prawie archiwalnym powinny skutkować odpowiednimi zapisami w normatywach stanowiących główną podstawę do wydawania instrukcji o organizacji i zakresie działania archiwów i składnic akt w instytucjach wymienionych w art. 25 ustawy o IPN w następującym zakresie:

- a) W § 5 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 16 IX 2002 r., w sprawie postępowania z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych³¹, o treści: „Zgodę, o której mowa w ust. 1 pkt 1, wyraża dyrektor miejscowo właściwego archiwum państwowego. W stosunku do dokumentacji wytworzonej przed 1991 rokiem, zgoda może być wydana po wcześniejszej konsultacji z właściwym Oddziałem IPN-KŚZpNP; W § 5 ust. 3, o treści: „Zgodę, o której mowa w ust. 1 pkt 2, wyraża Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych. W stosunku do dokumentacji wytworzonej przed 1991 rokiem, zgoda może być wydana po wcześniejszej konsultacji z IPN-KŚZpNP”.
- b) W § 51 ust.1 pkt 5 **Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 10 VIII 2001 r. w sprawie rodzajów dokumentacji medycznej w zakładach**

³¹ Dz.U. z 2002 r., Nr 167, poz. 1375.

opieki zdrowotnej, sposobu jej prowadzenia oraz szczegółowych warunków jej udostępniania³² o treści: „Po upływie okresów wymienionych w ust. 1–4 archiwalna dokumentacja, z zastrzeżeniem przepisów o archiwach państwowych, zostaje zniszczona w sposób uniemożliwiający identyfikację pacjenta, którego dotyczyła. Zniszczenie dokumentacji wytworzonej w okresie od dnia 1 września 1939 r. do dnia 31 grudnia 1990 r. przez ośrodki przeznaczone dla osób nerwowo i psychicznie chorych i inne zakłady o takim profilu następuje po konsultacji z właściwym terytorialnie Oddziałem IPN-KŚZpNP”.

Osobnym zagadnieniem rozpatrywanym przez Komisję pozostawała autonomia archiwów wyodrębnionych w systemie nadzoru NDAP nad kształtowaniem narodowego zasobu archiwalnego. W opinii Komisji obowiązujące wówczas przepisy prawne uniemożliwiały jakąkolwiek kontrolę procedur w nich obowiązujących ze strony NDAP w kwestii chociażby zabezpieczenia dokumentów będących w zainteresowaniu IPN. Nie wypracowano właściwego systemu nadzoru nad tymi archiwami. Dlatego niezbędne w opinii Komisji stało się wprowadzenie do prawa archiwalnego zapisów ściśle określających kompetencje i zadania NDAP oraz IPN-KŚZpNP w tym względzie. Wskazywano, że odpowiednie zapisy regulujące tryb przekazywania akt do IPN są niezbędne również w wewnętrznych unormowaniach obowiązujących w archiwach wyodrębnionych. Odwoływać powinny się one wprost do ustawy o IPN-KŚZpNP oraz zawartej w niej definicji represji z motywów politycznych umożliwiającej kwalifikowanie akt, które zgodnie z ustawą o IPN-KŚZpNP powinny trafić do zasobu archiwalnego IPN. Zgodnie z zaleceniami Komisji odpowiednie uregulowania powinny znaleźć się w ówczesnych zarządzeniach resortowych dotyczących organizacji i zakresu działania archiwów zakładowych i składnic akt, m.in.

- a) w punkcie 8 instrukcji o organizacji i zakresie działania archiwów zakładowych i składnic akt jednostek organizacyjnych służby więziennej wydanej zarządzeniem nr 13/2002 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 19 XII 2002 r., który mówi o wydzielaniu dokumentacji niearchiwalnej (w zakresie ekspertyzy dokumentacji niearchiwalnej) oraz punkcie 9 tej samej instrukcji ustalającym zasady przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwo-

³² Dz.U. z 2001 r., Nr 88, poz. 966.

wych (w zakresie określenia dokumentów podlegających przekazaniu do IPN).

- b) W rozdziale 4 § 23 Zarządzenia 3/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 II 2005 r. w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją w resorcie Obrony Narodowej³³, w brzmieniu: „zezwoleń na zniszczenie dokumentacji niearchiwalnej wytworzonej przed dniem 31 grudnia 1990 r. wydaje szef właściwego archiwum po uzyskaniu ekspertyzy archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej”.
- c) W § 6 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 r. w sprawie archiwizowania akt spraw sądowych w następującym brzmieniu: „do kategorii A zalicza się akta spraw osób represjonowanych z motywów politycznych, o których mowa w ustawie z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U.07.63.424 ze zm.)” oraz w § 9 ust. 1 cytowanego rozporządzenia w następującym brzmieniu: „przewidziane w Kodeksie wykroczeń oraz w innych ustawach, jeżeli ze względu na osobę sprawcy lub okoliczności popełnienia czynu mogą mieć znaczenie jako źródło informacji historycznej w rozumieniu ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2002 r. Nr 171, poz. 1396 i Nr 241, poz. 2074 oraz z 2003 r. Nr 137, poz. 1302)”; w § 12 ust. 1 w następującym brzmieniu: „do kategorii A zalicza się akta spraw osób represjonowanych z motywów politycznych w rozumieniu ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U.07.63.424 ze zm.)”; w § 29 w następującym brzmieniu: „przekazanie akt do zniszczenia następuje po uzyskaniu zgody dyrektora właściwego archiwum państwowego”. W § 170 ust. 1 pkt e o treści: „o inne przestępstwa dotyczące osób represjonowanych z motywów politycznych w rozumieniu ustawy z dnia 18 grudnia 1998 roku o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U.07.63.424 ze zm.)”. **Zastrzeżenie do pkt d: „Represje polityczne ujawnione w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób re-**

³³ Dz.Urz. MON z 2005 r., Nr 2, poz. 4.

presjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz.U. Nr 34, poz. 149, z późn. zm) nie stanowią całości represji z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie”.

Rozpoznanie zakresu i możliwości realizacji zadań postawionych przed Komisją wymagało przeprowadzenia przez jej członków szeregu długotrwałych analiz i badań zasobu archiwalnego IPN, które ostatecznie wykazały, jakie są realne możliwości realizacji jej celów. Prace komisji zostały ograniczone wyłącznie do akt spraw karnych i akt penitencjarnych osób represjonowanych z motywów politycznych, które przechowywane były w sądach, prokuraturach, jednostkach penitencjarnych i sieci archiwów państwowych, a więc akt sądowych, prokuratorskich i penitencjarnych. Z rozpoznania zasobu archiwalnego IPN wynikało bowiem, że akta o takim charakterze stanowią olbrzymią większość akt przekazanych w oparciu na w/w przepisach prawnych. Przyjęto również założenie, że celem postawionym w zarządzeniu Nr 2/11 nie jest przeprowadzenie oceny i weryfikacji całego ustawodawstwa Polski Ludowej pod kątem wykorzystywania go w ramach represyjnej działalności wobec opozycji i osób uznawanych przez władze państwowe i partyjne za wroga, ale przygotowanie w oparciu na wiedzy zgromadzonej na ten temat w IPN-GKŚZpNP zestawu normatywów prawnych stosowanych w sprawach karnych, które na mocy art. 25 w/w ustawy zostały decyzją poszczególnych sądów, prokuratur, jednostek penitencjarnych i archiwów państwowych przekazane do zasobu archiwalnego IPN. Do głównych zadań Komisji zaliczono także analizę i ocenę dotychczasowego procesu realizacji w/w zapisów ustawy oraz wskazanie możliwości jego udoskonalenia i kontynuacji.

W trakcie prac Komisji ustalono, że przygotowane przez komisję Katalogi będą stanowiły pomoc do kwalifikowania akt spraw karnych, które mogą wchodzić w zakres zadań ustawowych IPN. Katalog w zamierzeniu członków komisji nie miał mieć charakteru monografii wyczerpującej przedstawiony problem. Nie powinien także stanowić podstawy do selekcjonowania i brakowania akt spraw, w których kwalifikację prawną stanowiły przepisy w nim niewymienione. Jednak w opinii członków Komisji dzięki Katalogowi pracownicy archiwów zakładowych i archiwów państwowych mieli uzyskać pomoc, która w znacznym stopniu miała ułatwić poruszanie się w specyficznej materii archiwalnej pozostającej w zainteresowaniu Instytutu

i uruchomić proces gromadzenia akt osób represjonowanych z motywów politycznych, które nadal pozostają w zasobach sądów, prokuratur i jednostek penitencjarnych. Ustalenia Komisji wskazały na potrzebę poddania badaniom, w ramach działalności Instytutu, także innych gałęzi prawa komunistycznego oraz na konieczność przeprowadzenia badań całego systemu prawnego państwa komunistycznego (prawa administracyjnego, cywilnego, gospodarczego, rodzinnego). Przygotowanie katalogów normatywów prawnych obejmujących inne gałęzie prawa wymagało, w opinii członków Komisji, powołania innych komisji w rozszerzonym składzie i o kompetencjach wynikających m.in. z braku w zasobie archiwalnym IPN specyficznej materii aktowej.

Komisja nigdy formalnie nie zakończyła pracy. Kryzys w jej działalności nastąpił po złożeniu jesienią 2011 r. przez jej przewodniczącego dr. hab. Bogusława Kopkę wypowiedzenia umowy o pracę w IPN. Ostateczny kres działań podejmowanych przez Komisję nastąpił jesienią 2012 r. po kolejnych zwolnieniach jej członków.

IV. WSPÓŁPRACA IPN Z MINISTERSTWEM OBRONY NARODOWEJ (MON)

Podstawowymi materiałami archiwalnymi przekazanymi do IPN przez archiwa wojskowe były akta sądów i prokuratur wojskowych dotyczące osób, wobec których toczyło się postępowanie oparte na kwalifikacji prawnej o charakterze politycznym oraz akta i repertoria wojskowych sądów rejonowych i wojskowych prokuratur rejonowych. Znaczącymi materiałami są także przekazane z Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW) akta Komitetu Obrony Kraju stanowiące depozyt Biura Bezpieczeństwa Narodowego. Ponadto na mocy decyzji Ministra Obrony Narodowej z 2010 r. przekazano do IPN akta dotyczące wprowadzenia stanu wojennego oraz akta Układu Warszawskiego.

Od 2006 r. w Instytucie realizowano wytyczne Prezesa IPN dotyczące użyczenia do zasobu archiwalnego Instytutu akt wytworzonych przez Główny Zarząd Polityczny (GZP) Wojska Polskiego oraz podległe mu komórki w okręgach i rodzajach Sił Zbrojnych z okresu 1980–1989. Wynikały one bezpośrednio z ustaleń zawartych pomiędzy Prezesem IPN a Ministrem Obrony Narodowej, zgodnie z którymi do IPN powinna trafić całość omawianej dokumentacji. W 2009 r. udało się przejąć z Archiwum Wojsk Lądowych całość akt Zarządu Politycznego Warszawskiego Okręgu Wojskowego

z lat 1980–1989. BUiAD od początku stał na stanowisku, że do materiałów archiwalnych wytworzonych przez GZP i podległe mu komórki należy zaliczyć również teczki akt personalnych oficerów pionu politycznego pełniących służbę w okręgach i rodzajach sił zbrojnych, gdyż zawierają one dokumentację niezbędną do badań nad funkcjonowaniem pionu politycznego Wojska Polskiego (WP) oraz roli armii w omawianym okresie. Podstawę prawną do użyczenia IPN omawianej dokumentacji stanowiło pisemne wystąpienie Prezesa IPN do Ministra Obrony Narodowej oraz deklaracja MON, że zostanie ona przekazana na mocy zapisów art. 27 ust. 4 ustawy o IPN-KŚZpNP³⁴. Opierając się na poczynionych ustaleniach, Instytut rozpoczął stopniowy przegląd i typowanie akt omawianej proveniencji w zakresie niezbędnym do wypełniania zadań ustawowych związanych m.in. z badaniami nad represjami okresu stanu wojennego i po jego zakończeniu. Jednak po śmierci Janusza Kurtyki i ze względu na nagłą zmianę stanowiska Dyrektora CAW³⁵ Dyrektor BUiAD podjął decyzję o zawieszeniu typowania w archiwach i jednostkach wojskowych omawianej dokumentacji. Jednak akta przejęte dotychczas do zasobu archiwalnego IPN nie podległy zwrotowi, o czym Dyrektor CAW został poinformowany odrębnym pismem. Tym samym znaczna część akt GZP i podległych mu jednostek z okresu m.in. stanu wojennego pozostała poza zasobem archiwalnym Instytutu.

W styczniu 2009 r. pracownicy Sekcji Gromadzenia przeanalizowali proces przekazywania do zasobu archiwalnego Instytutu teczek akt personalnych (TAP) żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa. Ustalenia będące wynikiem tych analiz wskazywały, że znaczna większość oryginalnych TAP znalazła się w zasobach wojskowych komend uzupełnień na terenie całego kraju. Prawdopodobnie było to wynikiem zastosowania w MON prymatu wewnętrznych uregulowań dotyczących obiegu ewidencji osobowej nad zapisami ustawy o IPN-KŚZpNP lub celowym działaniem służb wojskowych. W związku z powyższym Prezes IPN-KŚZpNP wystosował pismo do Ministra Obrony Narodowej zawierające prośbę o wszczęcie odpowiednich procedur mających na celu przekazanie do zasobu archiwalnego Instytutu omawianych akt, zgodnie z zapisami art. 25 ustawy o IPN³⁶. W pisemnej odpowiedzi

³⁴ BUiAD IPN, Pismo SP 510-4/06 z dn. 22.02.2006 r.

³⁵ BUiAD IPN, Pismo nr 2625 z dnia 20.07.2010 r.

³⁶ BUiAD IPN, Pismo BU II-0733-1(2)/09 z dn. 06.03.2009 r.

Minister Obrony Narodowej wydał zgodę na ich przekazanie do IPN³⁷. Jednocześnie, w celu usprawnienia procesu ich przekazywania, zaproponował skierowanie upoważnionych pracowników IPN do poszczególnych WKU w celu dokonania przeglądu ich zasobu i wytypowania akt do przekazania. Zgodnie z cytowaną korespondencją poszczególne OBUiAD otrzymały polecenia przeprowadzenia przeglądu i typowania akt w WKU znajdujących się na podległym im terenie. Zaowocowało to przejściem do zasobu archiwalnego IPN wielu tysięcy TAP i kart ewidencyjnych (KE)³⁸. Przegląd był prowadzony w trakcie reorganizacji sieci WKU, w trakcie której zlikwidowano wiele jednostek. Stało się to powodem wielu opóźnień, zwłaszcza że przejście akt z poszczególnych jednostek miało nastąpić po ich opisaniu i zabezpieczeniu oraz wytworzeniu odpowiednich pomocy ewidencyjnych przez dysponujące ograniczonymi możliwościami kadrowymi jednostki. W dalszej kolejności planowano również przegląd ok. 13 tys. TAP przekazanych do Archiwum MON przez likwidowane jednostki WKU. Stan tych prac związanych z przeglądami w WKU wyglądał bardzo różnie i przybierał formy adekwatne do możliwości poszczególnych Oddziałów IPN. Przykładowo OBUiAD Lublin wstrzymał na prośbę przedstawicieli MON całkowicie przegląd, ze względu na reorganizację sieci WKU.

Reasumując, proces przejmowania ewidencji osobowej żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa z sieci WKU spoczął w głównej mierze na barkach IPN. W efekcie znacznego rozproszenia tych akt oraz długotrwałych procedur sporządzenie ich kompletnej ewidencji może potrwać lata. Dzięki omawianemu powyżej przedsięwzięciu udało się jednak włączyć do zasobu archiwalnego Instytutu znaczną ilość akt osobowych oficerów i podoficerów WSW, Zarządu II SG, Zarządu Zwiadu WOP, Zarządu WSW, jednostek wojskowych MSW oraz prokuratorów i oficerów śledczych prokuratur wojskowych³⁹.

Osobnym problemem do rozwiązania pozostawała konieczność przejścia teczek akt personalnych żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa pozostających nadal w czynnej służbie. Dyrektor BUiAD wystąpił pisemnie do Dyrektora Departamentu Kadr Ministerstwa Obrony Narodowej o prze-

³⁷ BUiAD IPN, Pismo 1254/S/6 z dn. 20.04.2009 r.

³⁸ BUiAD IPN, Sprawa BU II-0733-1/09.

³⁹ BUiAD IPN, Pismo BU Lu-II-511-13/12.

kazanie informacji na ten temat⁴⁰. W odpowiedzi przekazano do IPN listę jednostek, w których wyodrębniono TAP żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa. Proces koordynacji ich przekazania w skali całego kraju zakończył się opracowaniem w Sekcji Gromadzenia zbiorczej tabeli, w której ujęto stan realizacji sprawy. Nie udało się niestety uzyskać danych o żołnierzach pozostających na służbie, a oddelegowanych do pracy w innych instytucjach⁴¹.

Aby zakończyć proces gromadzenia teczek akt personalnych oraz skutecznie przeprowadzić przeglądy w WKU, niezbędne stało się odtworzenie pełnej ewidencji oficerów i podoficerów wymienionych formacji na podstawie dokumentów przechowywanych w zasobie archiwalnym IPN. W tym celu po wielu miesiącach pracy w Sekcji Gromadzenia utworzono bazę oficerów i podoficerów WSW, zawierającą m.in. pełne dane każdego żołnierza oraz informacje na temat przebiegu służby. Wykorzystując ją, rozpoczęto kwerendę w zasobach archiwów i jednostek wojskowych, która miała umożliwić zgromadzenie całości ewidencji osobowej kadry oficerskiej i podoficerskiej tej formacji. Podobnymi założeniami kierowano się podczas zainicjowanych w Sekcji Gromadzenia prac nad kompletną listą żołnierzy Oddziału II Sztabu Generalnego WP z lat 1945–1952. Lista została sporządzona na podstawie dokumentów przechowywanych w zasobie archiwalnym Instytutu i przekazana do wiadomości Dyrektora CAW. Kwerendy w archiwach wojskowych przeprowadzone z jej wykorzystaniem przyniosły efekty w postaci dużej liczby akt osobowych przekazanych do zasobu archiwalnego IPN.

Dla realizacji celów związanych z przeglądem w WKU podjęto ponadto w Sekcji Gromadzenia badania archiwalne dotyczące struktury i przynależności organizacyjnej Zwiadu WOP. Liczne zmiany organizacyjne WOP w latach 1945–1990 oraz skomplikowana struktura i przynależność poszczególnych komórek organizacyjnych sprawiały bowiem, że zapisy w aktach osobowych, bez szczegółowej wiedzy o strukturze formacji, uniemożliwiały właściwą selekcję akt żołnierzy Zwiadu. Efektem omawianych prac jest artykuł pod tytułem: *Zarys struktur, podległość organizacyjna oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) i Kontroli Ruchu Granicznego (KRG) w la-*

⁴⁰ BUiAD IPN, Pismo BU II-513-1(31)/09 z dn. 3.09.2009 r.

⁴¹ BUiAD IPN, Sprawa BU II-513-1/09.

tach 1945–1991, który ukazał się w numerze 2(20)/2012 czasopisma „Pamięć i Sprawiedliwość”⁴².

System tworzenia i przechowywania ewidencji personalnej w MON spowodował jej znaczne rozproszenie w sieci instytucji MON i WKU. Między innymi TAP żołnierzy przekazywane były do WKU na terenie ich aktualnego zameldowania. Ponadto systematycznemu brakowaniu, i to na wielką skalę, podlegały karty ewidencyjne szeregowych. Już w okresie III RP wybrakowano niemal wszystkie karty roczników z tzw. pokolenia Kolumbów, na których bardzo często były informacje o służbie w polskich formacjach zbrojnych w czasie II wojny światowej. W BUiAD podjęto działania mające na celu ocalenie przed zniszczeniem znacznej części tej dokumentacji. Uznano bowiem, że karty ewidencyjne żołnierzy zgromadzone w WKU stanowią cenny i ważny z punktu widzenia działalności IPN oraz istotny dla badań naukowych rodzaj dokumentacji. Ze względu na to, iż materiały te podlegają systematycznemu brakowaniu (karty każdego kolejnego rocznika po osiągnięciu wieku 80 lat) zachodziło niebezpieczeństwo bezpowrotnego zniszczenia cennego zbioru danych dotyczącego osób pełniących zawodową i zasadniczą służbę wojskową. Uwzględniając postulaty m.in. OBUiAD z Wrocławia, Krakowa i Katowic w tej sprawie, Prezes IPN wystąpił w 2011 r. do Ministra Obrony Narodowej o przekazanie z sieci WKU przechowywanych tam nadal kart ewidencyjnych dotyczących roczników od 1917 do 1930 włącznie. Minister Obrony Narodowej przychylnie ustosunkował się do tej propozycji⁴³, jak również do propozycji przekazania do zasobu archiwalnego IPN kart żołnierzy z roczników wcześniejszych niż 1917 r.⁴⁴ Zgodnie z tymi ustaleniami przekazano do IPN wiele tysięcy kart z terenu całego kraju, które dotychczas nie zostały zniszczone⁴⁵.

Dla potrzeb związanych z typowaniem akt podczas przeglądu w WKU podjęto w BUiAD próby zdefiniowania i odpowiedniej interpretacji zapisów art. 5 ustawy o IPN-KŚZpNP jako niezbędnych do realizacji zadań związanych z kształtowaniem zasobu archiwalnego Instytutu w obszarze współpra-

⁴² Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur, podległość organizacyjna oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) i Kontroli Ruchu Granicznego (KRG) w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 2(20), 2012, s. 303–330.

⁴³ BUiAD IPN, Pismo nr 2222/S/2 z dnia 26.07.2010 r.

⁴⁴ BUiAD IPN, Pismo nr 3597/S/2 z dn. 13.12.2010 r.

⁴⁵ BUiAD IPN, Pismo BU Ka II-0780-18(1)/12 z dn. 30.07.2012 r.

cy z MON⁴⁶. W zgodnej opinii Biura Prawnego IPN z dnia 14 XII 2009 r. oraz Dyrektora Biura Lustracyjnego IPN jednostki organizacyjne prokuratury wojskowej działające w latach 1944–1967 należało zaliczyć do organów bezpieczeństwa państwa w rozumieniu art. 5 ust. 1 pkt 12 ustawy o IPN-KŚZpNP⁴⁷. Zgodnie bowiem z przepisami dekretu PKWN z dnia 23 IX 1944 r. – Prawo o ustroju Sądów Wojskowych i Prokuratury Wojskowej⁴⁸ Prokuratura Wojskowa usytuowana w ramach struktur Sił Zbrojnych podlegała bezpośrednio Naczelnemu Dowódcy WP i stanowiła całkowicie odrębny od prokuratury powszechnej twór organizacyjny. Poczynając jednak od dnia 20 V 1967 r., tj. dnia wejścia w życie ustawy z dnia 14 IV 1967 r. o Prokuraturze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁴⁹, prokuratura wojskowa stała się częścią prokuratury składającej się z jednostek prokuratury powszechnej i wojskowych jednostek organizacyjnych prokuratury. W tym czasie, mimo że wojskowe jednostki organizacyjne prokuratury wchodziły w skład sił zbrojnych, to prokuratorzy wojskowi podlegali Ministrowi Obrony Narodowej i właściwym dowódcom jedynie w zakresie służby wojskowej. W zakresie wykonywania zadań prokuratorskich (a więc również dochodzeniowo-śledczych) prokuratorzy wojskowi – tak samo jak prokuratorzy prokuratury powszechnej – byli niezależni i podlegali jedynie prokuratorom przełożonym. Ponadto prokuratorzy wojskowi w wykonywaniu swoich zadań prokuratorskich podlegali jedynie prokuratorom przełożonym, a nie Ministrowi Obrony Narodowej, i w tym zakresie trudno uznać wojskowe jednostki organizacyjne prokuratury za służby Sił Zbrojnych. Ponadto zwrócono uwagę na fakt, że ustawodawca nie zaliczył do organów bezpieczeństwa państwa organów prokuratury powszechnej, która wykonywała takie same jak prokuratura wojskowa zadania dochodzeniowo-śledcze. Tym samym odmienne traktowanie pod tym względem części prokuratury, jaką były wojskowe jednostki organizacyjne prokuratury, stanowiłoby naruszenie przez ustawodawcę zasady równego traktowania. Jednak proces gromadzenia w zasobie archiwalnym IPN dokumentów wytworzonych przez prokuratury wojskowe oraz teczek osobowych z prokuratur wymagał uzyskania stanowiska Ministerstwa Obrony Narodowej i Dyrektora Centralnego Archiwum Wojskowego w tej

⁴⁶ BUiAD IPN, Sprawa BU II-025-1/09.

⁴⁷ BUiAD IPN, Pismo BL-025-6/10 z dn. 6.03.2010 r.

⁴⁸ Dz.U. z 1944 r., Nr 6, poz. 294 z późn. zm.

⁴⁹ Dz.U. z 2008 r., Nr 7, poz. 39 z późn. zm.

sprawie. Do końca 2012 r. nie wypracowano jednak wspólnego stanowiska, co może skutkować tym, że w archiwach wojskowych nadal przechowywane są TAP sędziów i prokuratorów będących funkcjonariuszami organów bezpieczeństwa państwa⁵⁰.

W trakcie gromadzenia teczek akt personalnych żołnierzy organów bezpieczeństwa państwa oraz w kontekście struktur WKU pojawił się także problem typowania dokumentów ewidencji osobowej żołnierzy rezerwy i żołnierzy, którzy odbywali służbę zasadniczą w jednostkach WSW oraz jednostkach WOP podległych Zarządowi Zwiadu WOP i którzy nie byli powołani na szkolenie dla oficerów rezerwy. Według ówczesnej opinii Dyrektora Biura Lustracyjnego dokumenty te winny zostać przekazane do zasobów archiwalnych IPN jako dokumenty wytworzone przez organy bezpieczeństwa państwa. Art. 15 ust. 1 ustawy o IPN-KŚZpNP mówi bowiem o dokumentach, rejestrach i kartotekach wytworzonych przez organy bezpieczeństwa państwa, a nie dokumentach dotyczących żołnierzy zawodowych organów bezpieczeństwa państwa. Nie oznaczało to, że osoby, które odbywały taką służbę, powinny być traktowane jako funkcjonariusze, żołnierze organów bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej. Dane tych osób nie podlegały ujawnieniu w katalogu funkcjonariuszy i żołnierzy organów bezpieczeństwa, o którym mowa w art. 52 a pkt 6 ustawy o IPN-KŚZpNP. Podobny problem dotyczył akt wytworzonych przez Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego po dniu 7 XII 1954 r., a więc po wydaniu decyzji o jego wyłączeniu ze struktur Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Według specjalistów z Biura Edukacji Publicznej nie było podstaw do przekazywania IPN dokumentów wytworzonych po 14 XII 1954 r. przez jednostki organizacyjne KBW poza komórkami WSW KBW, o czym mówi pkt 8 art. 5 w/w ustawy, chociaż zapis w tymże punkcie – Zarząd Główny Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz podległe mu komórki nie jest do końca właściwy, gdyż w żadnym okresie nie funkcjonowała instytucja nosząca taką nazwę⁵¹. Pogląd ten podzielał Dyrektor Biura Lustracyjnego, który w piśmie z dnia 22 I 2010 r. wskazał, że po rozwiązaniu MBP jednostki KBW podporządkowano Ministrowi Spraw Wewnętrznych (art. 2 pkt 8 Dekretu z dnia 7 XII 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w za-

⁵⁰ BUiAD IPN, Akta sprawy BU II-025-1/09.

⁵¹ BUiAD IPN, Pismo BE-6050-4(4)/09 z dn. 15.12.2009 r.

kresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego⁵², i § 1 ust. 1 lit. d Uchwały RM nr 823 z dnia 7 XII 1954 r.⁵³), a zatem od tego momentu aż do ich rozwiązania i przekształcenia w Wojska Obrony Wewnętrznej podległe MON na mocy rozkazu MON i MSW z dnia 30 VI 1965 r. wojska KBW nie mogą być traktowane jako organ bezpieczeństwa PRL w rozumieniu art. 5 ust. 1 ustawy o IPN i art. 2 ust. 1 ustawy lustracyjnej z 2007 r. Nie dotyczy to oczywiście funkcjonującej w strukturach KBW, a później Wojsk Obrony Wewnętrznej Informacji Wojskowej, a następnie Wojskowej Służby Wewnętrznej Wojsk Wewnętrznych utworzonej na podstawie Zarządzenia MSW nr 021/57 W.W z dnia 4 II 1957 r.⁵⁴

Biuro Prawne IPN stało na stanowisku, że wskazana w art. 5 ust. 1 pkt 4 ustawy o IPN data 14 XII 1954 r. dotyczy wyłącznie Milicji Obywatelskiej. Odmienne wykładnia przedmiotowego przepisu byłaby zgodnie z jego opinią całkiem nieracjonalna, wskazany w art. 5 ust. 1 pkt 3 ustawy o IPN Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego został bowiem utworzony dopiero z dniem 14 XII 1954 r. Ustalenie podległych organów określonych cezurą czasową powstania organu głównego byłoby zatem całkowicie pozbawione sensu. Według tej samej opinii argumentem przemawiającym za wskazaną wykładnią jest również fakt, iż powołany wyżej dekret z dniem wejścia w życie (14 XII 1954 r.) utworzył – poza Komitetem do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego – również urząd Ministra Spraw Wewnętrznych, który na mocy art. 2 pkt 1 przejął kierownictwo nad działalnością Milicji Obywatelskiej. Przed datą wejścia w życie cytowanego dekretu Milicja Obywatelska podlegała Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Ponadto, według innej opinii prawnej, data 14 XII 1954 r. jest terminem, w którym kończy się podległość KBW względem MBP, w tym bowiem dniu podmiot ten został rozwiązany, a więc po 14 XII 1954 r. nie miał podległych organów. Powyższa interpretacja wynika jednak z daty rozwiązania organu, o którym mowa w art. 5 ust. 1 pkt 2 ustawy o IPN-KŚZpNP, a nie z art. 5 ust. 1 pkt 4 tej samej ustawy, jak bowiem zostało wskazane, wymieniona data dotyczy Milicji Obywatelskiej. Wskazywano, że prawidłowe dokonanie klasyfikacji KBW po 1954 r. jest niezwykle istotne, jako że w przypadku przyjęcia, iż nie był to po tej dacie organ bezpieczeństwa państwa, dokumenty przezeń wytworzone lub zgromadzone

⁵² Dz.U. z 1954 r., Nr 54, poz. 269.

⁵³ M.P. z 1954 r., Nr 8, poz. 83.

⁵⁴ BUiAD IPN, Pismo BLIV 1-0780-1(2)/10.

nie korzystałyby z ochrony przewidzianej przez art. 54 ustawy o IPN w przypadku planów ich zniszczenia. W ocenie Biura Prawnego IPN gdyby okazało się, że KBW nie był organem bezpieczeństwa państwa po 1954 r., warto rozważyć przejęcie dokumentacji tego podmiotu na podstawie art. 27 ust. 4 ustawy o IPN, o ile zostaną spełnione przesłanki, o których mowa w tym przepisie. Ostatecznie proces gromadzenia akt KBW w zasobie archiwalnym IPN został unormowany odpowiednią interpretacją zapisów wyżej cytowanej ustawy przez archiwa podlegające MON, które przekazały do IPN całość dokumentacji wymienionej formacji. Było to zgodne ze stanowiskiem IPN, który traktuje KBW jako miejsce dalszej kariery wielu funkcjonariuszy b. MBP⁵⁵.

Kluczowym problemem we współpracy z archiwami wojskowymi pozostawała kwestia uregulowania statusu dokumentów przekazanych przez te archiwa do zasobu archiwalnego IPN. Dyrektor CAW stał na stanowisku, że część dokumentów została przekazana do IPN na zasadzie użyczenia, łącznie z aktami osobowymi żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa. Stanowisko BUiAD w omawianej sprawie było natomiast zgodne z obecnym stanem prawnym. Ustawa o IPN wyraźnie wskazuje, które akta mogą zostać przekazane do IPN na zasadzie użyczenia (akta przekazane przez archiwa państwowe). Ponadto ustawa ta nakłada na Ministra Obrony Narodowej obowiązek przekazania do zasobu archiwalnego Instytutu akt wojskowych organów bezpieczeństwa oraz akt osobowych „funkcjonariuszy” tych organów. Zatem akta osobowe żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa nie mogą mieć statusu użyczonych, gdyż będzie to niezgodne z prawem. W ówczesnej opinii pracowników BUiAD omawiane akta miały stanowić trzon zasobu archiwalnego IPN. Bez dostępu do omawianych akt Instytut nie byłby w stanie wypełniać swych ustawowych obowiązków. Na tę kwestię zwracał wielokrotnie uwagę Naczelnik OBUiAD we Wrocławiu. Omawiany problem był już wcześniej przedmiotem korespondencji pomiędzy BUiAD a Centralnym Archiwum Wojskowym, jednak mimo wydania szeregu opinii prawnych do końca 2012 r. nie doszło do uregulowania omawianych kwestii⁵⁶. Stanowisko zajmowane przez CAW w przedmiotowej sprawie uniemożliwiało realizację przez IPN zadań, jakie na Instytut nałożył ustawodawca. OBUiAD Wrocław

⁵⁵ BUiAD IPN, Pismo BP I-025-116/08 z dn. 7.01.2010 r.

⁵⁶ BUiAD IPN, Sprawa BU II-0780-28/10.

nie godził się bowiem na włączenie do tamtejszego zbioru akt osobowych mających charakter użyczonych⁵⁷.

Nawiązując do dyspozycji Ministra Obrony Narodowej⁵⁸ na temat możliwości pozyskania przez IPN elektronicznych baz danych wytworzonych w Zarządach II i III b. WSI, Dyrektor BUiAD zwrócił się do Dyrektora Biura Ewidencji i Archiwum Służby Kontrwywiadu Wojskowego z prośbą o ich pilne przekazanie do zasobu archiwalnego Instytutu. Po kilku monitach w tej sprawie, w dniu 6 X 2011 r. przekazano do BUiAD protokół zdawczo-odbiorczy oraz płytę CD zawierającą dane osób, które pozostawały w zainteresowaniu b. Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW) wraz z informacjami dotyczącymi przekazania do IPN kart ewidencyjnych wymienionych osób. Baza danych Zarządu III b. WSI obejmująca zapisy dotyczące osób zarejestrowanych i wyrejestrowanych do dnia 31 XII 1990 r. została przekazana do BUiAD protokołem z dnia 5 X 2011 r. w postaci płyty CD zawierającej wykaz osób, w stosunku do których dokumenty o charakterze ewidencyjnym zostały przekazane do zbioru ogólnego IPN, na podstawie spisów kart rejestracyjnych przekazanych IPN wraz z kartoteką Zarządu III Inspektoratu WSI⁵⁹.

W Sekcji Gromadzenia podjęto ponadto działania mające na celu zgromadzenie całości dokumentacji dotyczącej funkcjonujących w okresie stanu wojennego kompanii specjalnych, do których powoływano żołnierzy rezerwy powołanych na trzymiesięczne szkolenie wojskowe w ramach służby czynnej oraz poborowych, powołanych do odbycia dwuletniej zasadniczej służby wojskowej na podstawie Zarządzenia Szefa Sztabu Generalnego nr 0141/Mob z dnia 26 X 1982 r. W wyniku licznej korespondencji prowadzonej z archiwami wojskowymi oraz Sztabem Generalnym MON skompletowano zbiór dokumentów, na podstawie których rozpoczęto tworzenie bazy danych żołnierzy. Głównym celem utworzenia omawianej bazy było zgromadzenie w zasobie archiwalnym Instytutu kart ewidencyjnych tych żołnierzy. Omawiane karty, oprócz słabo zachowanych ksiąg ewidencji oraz rozkazów dziennych, jako jedyne zawierają w większości informacje o odbyciu szkolenia lub służby zasadniczej w konkretnej jednostce. W trakcie prowadzenia

⁵⁷ BUiAD IPN, Pisma: BU Wr II-0733-1(25)/10 z dn. 17.05.2012 r., BU Wr II-0733-1(24)/10, BU Wr-0733-1(22)/10).

⁵⁸ BUiAD IPN, Pismo 1625/09/06/DP z dn. 03.03.2006 r.

⁵⁹ BUiAD IPN, Pismo BU II-0733-2/09 z dn. 05.06.2009 r.

prac nad omawianym zagadnieniem Dyrektor BUiAD zaakceptował m.in. realizację projektu badawczego o temacie: „Kompanie Specjalne w okresie stanu wojennego Listopad 1982–Luty 1983. Skład i Wybór Dokumentów”. W późniejszym czasie do omawianego planu doszedł jeszcze wymóg opracowania zagadnienia pod kątem historycznym oraz przygotowania referatów na mającą się odbyć w listopadzie 2012 r. konferencję z okazji przypadającej w tym roku 30. rocznicy omawianych wydarzeń. W ramach projektu przeprowadzono kwerendy i zgromadzono dokumenty niezbędne do utworzenia bazy danych rezerwistów i poborowych. Następnie podjęto działania mające na celu zgromadzenie w zasobie archiwalnym IPN kart ewidencyjnych rezerwistów. W wyniku wymiany korespondencji z MON uzyskano szereg informacji o danych osobowych żołnierzy i miejscach przechowywania ich kart ewidencyjnych oraz zgromadzono materiał źródłowy, stanowiący podstawę do opracowania naukowego (około 140 dokumentów źródłowych, pomijając rozkazy dzienne jednostek oraz księgi ewidencyjne żołnierzy). Ponadto rozpoczęto proces gromadzenia danych o wynikach kwerend prowadzonych w sprawach postępowań prokuratorskich. Do końca 2012 r. zgromadzono informacje o pełnych danych osobowych 1387 rezerwistów i 264 poborowych, z wyjątkiem 59 rezerwistów⁶⁰.

Ze względu na prace Komisji powołanej Zarządzeniem Prezesa IPN nr 2/11 niewątpliwie istotną kwestią pozostawał zgłaszany Centralnemu Archiwum Wojskowemu przez IPN postulat przekazania informacji na temat skali brakowania w archiwach i jednostkach wojskowych materiałów wytworzonych w latach 1944–1990. W związku z docierającymi do BUiAD doniesieniami o systematycznym brakowaniu w MON tego rodzaju dokumentacji Prezes IPN zwrócił się do Ministra Obrony Narodowej o informacje na temat obowiązujących w MON procedur w tym zakresie, a także o wydanie odpowiednich wytycznych, które pozwoliłyby na każdorazowe informowanie o tych działaniach IPN⁶¹. Miało to w założeniu zapobiec w przyszłości sytuacji, w której brakowano by materiały mogące stanowić istotne źródło dla realizacji ustawowych zadań Instytutu. W odpowiedzi Minister Obrony Narodowej odrzucił przedstawioną propozycję w zakresie zmiany unormowań prawnych, jednak podkreślił, że „wojskowa sieć archiwalna jest otwarta na

⁶⁰ BUiAD IPN, Pismo BU II-0780-126(3)/11 z dn. 16.10.2011 r.

⁶¹ BUiAD IPN, Pismo BU II-0733-1(2)/10 z dn. 21 stycznia 2010 r.

szeroką współpracę w dziedzinie archiwistyki”⁶². Minister poinformował również, że Dyrektor Centralnego Archiwum Wojskowego oczekuje na propozycje współpracy w omawianym obszarze. W piśmie skierowanym do Dyrektora CAW w dniu 26 I 2012 r. Dyrektor BUiAD zaproponował opiniowanie akt wytworzonych przed rokiem 1990, które przeznaczone były do brakowania. Jednocześnie przesłany został na potrzeby CAW wykaz pomocniczy rodzajów dokumentacji o dużym znaczeniu historycznym, wytworzonej przez jednostki WP w latach 1944–1990, który mógł być wykorzystywany do sporządzania w archiwach wojskowych spisów akt będących w ustawowym za interesowaniu IPN-KŚZpNP. W odpowiedzi Dyrektor CAW poinformował, że opiniowanie przez pracowników IPN akt wydzielonych do zniszczenia jest niemożliwe w świetle obecnie obowiązujących w resorcie Obrony Narodowej normatywów prawnych⁶³.

Analizując możliwości nawiązania współpracy z CAW w powyżej przedstawionym zakresie, zwracano w IPN uwagę na fakt, że wprowadzie normatywy obowiązujące w MON uniemożliwiały przeprowadzanie wspólnych ekspertyz archiwalnych i kwalifikacji przez pracowników CAW i IPN, jednak nie zabraniały konsultowania podejmowanych w tym zakresie działań z przedstawicielami NDAP lub innych archiwów wyodrębnionych. Ponadto zapisy § 10 ust. 1 pkt 5 Zarządzenia Nr 5/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 III 2005 r. w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej wskazywały, że do zakresu działania CAW należało m.in. prowadzenie działalności informacyjnej w zakresie archiwistyki oraz zgromadzonego zasobu archiwalnego. Powoływano się przy tym na przykład współpracy pomiędzy CAW i IPN w typowaniu przez pracowników Instytutu teczek akt personalnych w sieci archiwów wojskowych, na podstawie którego przekazano do zasobu archiwalnego IPN m.in. akta żołnierzy wojskowych organów bezpieczeństwa. W trakcie tych prac CAW posiłkowało się bowiem opinią Instytutu na temat przeglądanych dokumentów. W ówczesnej opinii pracowników BUiAD przekazanie do IPN szczegółowych danych dotyczących ilości i charakteru dokumentów wytworzonych do 31 XII 1990 r., przygotowanych do brakowania w MON nie powinno być trudne. Pozwoliłoby to na jedno-

⁶² BUiAD IPN, Pisma: 563/S/3 z dn. 22 lutego 2010 r. oraz 1308/S/6 z dn. 23 kwietnia 2010 r.

⁶³ BUiAD IPN, Pismo 410/wch z dn. 28.02.2012 r.

znaczne określenie przedmiotu zainteresowania IPN, w tym przede wszystkim akt sądów i prokuratur wojskowych, w których mogły nadal znajdować się dokumenty osób represjonowanych z motywów politycznych, o których mowa w art. 25 ust. 1 pkt 4 i 5 ustawy o IPN-KŚZpNP. Wprawdzie Minister Obrony Narodowej poinformował pisemnie o wstrzymaniu wydawania zezwoleń na brakowanie akt wytworzonych przez jednostki i instytucje wojskowe, o których mowa w art. 25 wyżej cytowanej ustawy, jednak miała ona według wspomnianego pisma obowiązywać przez jeden rok⁶⁴.

Współpraca archiwalna pomiędzy IPN i MON znalazła także swoje odzwierciedlenie w postaci udziału przedstawiciela BUiAD w organizowanym przez Centralne Archiwum Wojskowe w dniach 14–18 V 2012 r. kursie archiwalnym dla pracowników merytorycznych archiwów i kancelarii wojskowych. W ramach omawianego kursu pracownik Sekcji Gromadzenia wygłosił wykład na temat archiwum wyodrębnionego Instytutu Pamięci Narodowej, który wzbudził duże zainteresowanie wśród słuchaczy oraz przybliżył zagadnienia związane z działalnością Instytutu. Treść wykładu oparto przede wszystkim na zagadnieniach dotyczących współpracy obu instytucji. Przedstawiono m.in. plany Instytutu dotyczące pozyskiwania dokumentów z archiwów wojskowych, najnowsze ustalenia dotyczące badań nad strukturą i działalnością wojskowych organów bezpieczeństwa, interpretacje niektórych przepisów prawnych. Poruszono także problem kwalifikowania akt będących w zainteresowaniu IPN oraz problem brakowania dokumentacji mogącej wchodzić w zakres ustawowych zainteresowań IPN.

V. WSPÓŁPRACA IPN Z MINISTERSTWEM SPRAW WĘNĘTRZNYCH (MSW)

Współpraca z jednostkami Policji polegała na przeglądzie i typowaniu dokumentów wytworzonych przez pion milicyjny MSW w okresie 1954–1990, które mogły zawierać informacje wchodzące w zakres ustawowych zainteresowań IPN. Opierając się na ustaleniach zawartych pomiędzy Prezesem IPN a Komendantem Głównym Policji oraz procedurach wypracowanych pomiędzy BUiAD a kierownictwem Głównego Archiwum Policji, w 2007 r. pracownicy IPN rozpoczęli przegląd dokumentacji wytworzonej przez jednostki

⁶⁴ BUiAD IPN, Pismo 2520/S/3 z dn. 09.06.2011 r.

MO. W następstwie tych prac pracownicy pionu archiwalnego IPN wystawiali na bieżąco pisemne opinie w sprawie oceny przydatności dokumentacji wytworzonej przez organa MO do zadań ustawowych IPN-KŚZpNP. Podpisywali je członkowie komisji złożonych z przedstawicieli zarówno Policji, jak i Instytutu. W trakcie prac ustalono, że wykazy wytypowanej dokumentacji kategorii „A” i „BE-60” pozostającej w zainteresowaniu Instytutu będą przesłane właściwym jednostkom Policji z prośbą o przekazanie ich do zasobu archiwalnego IPN, natomiast dokumentację kategorii „B” opiniowano na bieżąco. Jednocześnie ze względu na stanowisko Dyrektora GKŚZpNP⁶⁵ Prezes Instytutu Pamięci Narodowej zaproponował Komendantowi Głównemu Policji wstrzymanie procesu opiniowania rejestrów śledztw i dochodzeń, książek zatrzymań i książek wydarzeń oraz dzienników korespondencyjnych do czasu zakończenia przeglądu pozostałej części zasobu. Podkreślono jednocześnie, że w zakres zainteresowań Instytutu nie wchodzi dzienniki korespondencyjne wydziałów ogólnych i administracyjno-gospodarczych, w tym: kadr i szkolenia, wydziałów finansowych, gospodarki materiałowo-technicznej, inwestycji i remontów, obsługi transportu, kwaterunkowo-budowlanych itp.⁶⁶

W związku z koniecznością przeprowadzenia przeglądu dokumentacji niejawniej ustalono, że pracownicy IPN, na podstawie spisów policyjnej ewidencji archiwalnej, będą sporządzać wykazy akt oznaczonych klauzulą „ściśle tajne” i „tajne”. Miały one stanowić podstawę każdorazowego występowania Prezesa IPN do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z prośbą o zgodę na wgląd do w/w dokumentów. Jednak Komendant Główny Policji wnioskował, aby z przeglądu wyłączyć akta byłych tajnych współpracowników MO, co z kolei spotkało się ze sprzeciwem ze strony archiwistów IPN⁶⁷. W wystąpieniu z dnia 18 III 2008 r. Prezes IPN zwrócił się z prośbą do Komendanta Głównego Policji o umożliwienie wglądu przynajmniej do ewidencji omawianej dokumentacji, wskazując jednocześnie, że powodem zainteresowania Instytutu omawianymi aktami jest fakt współpracy pomiędzy SB i MO uregulowanej instrukcją o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych, wprowadzoną Zarządzeniem Nr 006/70 MSW z dnia 1 II 1970 r. Wymieniony akt prawny zakładał bowiem koordynację działań SB i MO, opierającą się m.in. na wzajemnym przekazywaniu materia-

⁶⁵ BUiAD IPN, Pismo GK-0742-1(9)/08).

⁶⁶ BUiAD IPN, Pismo BU II-0745-1(11)/08.

⁶⁷ BUiAD IPN, Pismo Na-3282/3094/2007.

łów pozyskanych w toku pracy operacyjnej, jak również na wykorzystywaniu sieci agenturalnej. W odpowiedzi Komendant Główny Policji poinformował, że w 1996 r. na polecenie Ministra Spraw Wewnętrznych zostało wstrzymane brakowanie wszelkich materiałów wytworzonych przed dniem 1 VIII 1990 r. Od tego czasu materiały agenturalne będące w posiadaniu archiwów policyjnych nie były i nie są niszczone⁶⁸. Zgodnie z zawartym w wymienionym piśmie stanowiskiem udostępnienie akt operacyjnych b. MO mogło nastąpić jedynie po szczegółowo uzasadnionym wniosku, w którym przedstawione zostaną dokumenty świadczące, że osoby współpracujące z jednostkami MO wykonywały również zadania na rzecz SB, oraz na podstawie stosownej decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych. Reprezentatywna z tego punktu widzenia jest treść pisma ówczesnego Podsekretarza Stanu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Adama Rapackiego, w którym odmówił on w imieniu Ministra Spraw Wewnętrznych pracownikom IPN dostępu do materiałów archiwalnych o charakterze operacyjnym przechowywanych w archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie. W uzasadnieniu omawianego pisma czytamy m.in., iż „[...] Przedmiot wniosku stanowią akta osób udzielających pomocy organom ścigania w zakresie czynności operacyjno-rozpoznawczych, które zgodnie z art. 22 ustawy o Policji mogą być udostępniane wyłącznie w określonych przypadkach dla potrzeb postępowania karnego. Natomiast zbiorcze udostępnianie materiałów dokumentujących współpracę z osobowymi źródłami informacji narusza zasadę szczególnej ochrony tego rodzaju materiałów. Ogólne powołanie się na realizację ustawowych zadań Instytutu nie stanowi wystarczającej przesłanki do zastosowania wyjątku od reguły bezwzględnej ochrony informacji uzyskanych w drodze realizacji czynności operacyjno-rozpoznawczych. Zważywszy, iż będące przedmiotem zainteresowania IPN teczki personalne i teczki pracy osobowych źródeł informacji Milicji Obywatelskiej, chronione klauzulami ściśle tajne i tajne, w znacznej części dotyczą osób żyjących – ich ewentualne udostępnienie generowałoby nieuzasadnione zwiększenie ryzyka wystawienia na niebezpieczeństwo dekonspiracji osób udzielających pomocy organom ścigania, co godzi w interes służby”⁶⁹.

Takie stanowisko Policji uniemożliwiało typowanie przez pracowników IPN akt operacyjnych MO oraz uniemożliwiło wypracowanie procedur, które pozwoliłyby na ewentualne wyodrębnienie spośród akt operacyjnych MO

⁶⁸ BUiAD IPN, Pismo Na-1895/221/2008 z dn. 18.04.2008 r.

⁶⁹ BUiAD IPN, Pismo BOiN-II-0164-114/11 z dn. 3.11.2011 r.

dokumentów Osobowych Źródeł Informacji (OZI) wykorzystywanych przed dniem 14 XII 1954 r., które powinny zostać przekazane do zasobu archiwalnego IPN na mocy zapisów art. 25 ust. 1 pkt 1 ustawy o IPN. Ponadto w wyniku dalszej współpracy z Policją stwierdzono, że na podstawie dostarczonej przez organy Policji ewidencji akt operacyjnych, która zawierała jedynie pseudonimy i kryptonimy, nie można było w żaden sposób wyodrębnić dokumentów będących w zainteresowaniu Instytutu ani przeprowadzić jakichkolwiek kwerend. Równie stanowcze było kierownictwo Policji w sprawie podejmowanych przez IPN starań, mających na celu przejęcie akt sprawy P-64 dotyczącej napadu na konwój bankowy na ul. Jasnej w Warszawie. Komentant Główny Policji nie wyraził zgody na przekazanie akt omawianej sprawy do Instytutu, gdyż według przedstawicieli Policji jest ona proveniencji milicyjnej, wyłącznie o charakterze kryminalnym. Podobnie potraktowano akta sprawy zabójstwa Bohdana Piaseckiego.

Znaczne ułatwienia we współpracy z Policją przyniosła Decyzja Nr 107 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 11 V 2007 r. w sprawie przekazania do IPN dokumentacji wytworzonej i zgromadzonej przez Zmоторyzowane Oddwoy Milicji Obywatelskiej (ZOMO), Rezerwowe Oddziały Milicji Obywatelskiej (ROMO), Nietatowe Oddziały Milicji Obywatelskiej (NOMO) i Bataliony Centralnego Przyporządkowania (BCP). Po kwerendach przeprowadzonych w archiwach jednostek Policji przekazano do IPN szczegółowe wykazy dokumentacji wytworzonej i zgromadzonej przez ZOMO. Niestety decyzja Ministra dotyczyła jedynie akt wytworzonych i zgromadzonych przez te jednostki, co wykluczało przejęcie np. akt osobowych funkcjonariuszy służących w tych formacjach. Jednak problem udostępnienia IPN ewidencji osobowej funkcjonariuszy ZOMO pozostawał i wciąż pozostaje aktualny. W trakcie przeglądu rozkazów personalnych w Komen-dzie Wojewódzkiej Policji w Białymstoku pracownicy OBUiAD Białystok wytypowali bowiem rozkazy dotyczące funkcjonariuszy ZOMO. Do przekazania Instytutowi omawianych rozkazów jednak nie doszło, gdyż jak to wynika ze sprawozdania tamtejszego OBUiAD: „nieformalnie KGP uzna-ła, iż przejęciu przez IPN podlegają jedynie te akta, które w całości dotyczą ZOMO. Rozkazy personalne nie będą przekazane, gdyż rzekomo każdy mi-licjant rozpoczynając służbę musiał odbyć staż w oddziałach prewencji, toteż przekazywanie rozkazów personalnych ZOMO równałoby się z przejęciem

przez IPN informacji dotyczących wszystkich funkcjonariuszy”⁷⁰. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w piśmie wystosowanym przez Prezesa IPN do Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, w którym zwrócił się z prośbą o przekazanie do Instytutu uwierzytelnionych kopii akt osobowych funkcjonariuszy ZOMO, NOMO, ROMO i BCP⁷¹. W odpowiedzi Minister poinformował, że akta osobowe funkcjonariuszy zostały wytworzone przez pion kadrowy MO, a nie przez formację ZOMO. Ponadto zaproponował rozwiązanie, zgodnie z którym pozostawiono by omawiane akta w zasobach archiwalnych Policji, z możliwością ich udostępnienia dla potrzeb zadań realizowanych przez Instytut na zasadach wypracowanych w związku z realizacją postanowień decyzji nr 108 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 6 VI 2006 r. w sprawie udostępnienia IPN dokumentacji z archiwów policyjnych wytworzonych w związku z operacją „Lato 1976”⁷². Propozycja ta została zaakceptowana przez Prezesa IPN⁷³.

Ponowne wystąpienie w tej sprawie dotyczyło przekazania do zasobu archiwalnego IPN wykazów etatów oraz ewidencji osobowej funkcjonariuszy ZOMO, ROMO, NOMO i BCP. Prezes IPN uzasadnił swe wystąpienie dotyczące wspomnianej kwestii brakiem wiedzy o strukturze etatowej oraz personaliach funkcjonariuszy wchodzących w skład formacji biorących udział w ważnych wydarzeniach historycznych. W odpowiedzi Minister podtrzymał propozycję złożoną w piśmie z dnia 8 V 2008 r., stwierdzając jednocześnie, że organa Policji nie dysponują osobną ewidencją funkcjonariuszy wymienionych formacji, a spełnienie oczekiwań IPN w tym względzie wiązałoby się z długotrwałym przeglądem akt osobowych. Takie stanowisko Policji przerwało ostatecznie starania IPN o pozyskanie podstawowej wiedzy o składzie osobowym jednej z najbardziej zbrodniczych formacji. Brak dostępu do wymienionych informacji w znacznym stopniu ograniczał prowadzenie prac studyjnych w IPN i uniemożliwiał pełne odtworzenie tego fragmentu historii PRL. Pozyskano jednak dzięki temu cenną wiedzę, że w dostępnych archiwach nie ma osobnej ewidencji osobowej tych formacji oraz że nie wypracowano jeszcze procedur, które pozwoliłyby na jej odtworzenie⁷⁴.

⁷⁰ BUiAD IPN, Pismo Bi-II-511-8(3)/07.

⁷¹ BUiAD IPN, Pismo BU II-511-12(12)/08 z dn. 03.04.2008 r.

⁷² BUiAD IPN, Pismo BOiN-II-1996/08 z dnia 08.05.2008 r.

⁷³ BUiAD IPN, Pismo BU II-511-12(5)/08 z dn. 27.05.2008 r.

⁷⁴ BUiAD IPN, Pismo BOiN-II-0164-18/11 z dn. 04.05.2011 r.

W ramach współpracy z Policją pracownicy Sekcji Gromadzenia BUiAD realizowali m.in. przegląd w Komendzie Głównej Policji oraz jednostkach podległych Komendzie Stołecznej Policji. W Głównym Archiwum Policji zakończono przegląd akt kategorii archiwalnej. Do Ministra Spraw Wewnętrznych został skierowany odpowiedni wniosek o przekazanie części z nich do zasobu archiwalnego IPN. Jednak skala wyzwań w tym zakresie była ogromna. Według danych zgromadzonych w BUiAD w 2012 r. w zasobie Archiwum Komendy Stołecznej Policji oraz jednostek podległych znajdowało się ok. 460 mb. akt wytworzonych do dnia 31 VII 1990 r., które powinny zostać zaopiniowane przez pracowników IPN. Spośród materiałów kategorii „A” na przegląd oczekiwały akta przechowywane m.in. w Komendzie Rejonowej Policji (KRP) Warszawa III (w tym KP Ursus), KRP Warszawa V, KRP Warszawa VI, KP Warszawa Targówek, Komendzie Powiatowej Policji (KPP) Grodzisk Mazowiecki, KPP Mińsk Mazowiecki, KPP Otwock, KPP Piaseczno, KPP Warszawa Zachód, KPP Wołomin, Wydziale Prewencji, Wydziale Konwojowym, Archiwum KSP. Materiały kategorii „B” podlegające przeglądowi znajdowały się m.in. w jednostkach w Wilanowie, na Ursynowie, KRP Warszawa V, KRP Warszawa VI, na Targówku, w Grodzisku Mazowieckim, Otwocku, Mińsku Mazowieckim, Piasecznie, Pruszkowie, Wołominie, KKP Warszawa Centralna, Archiwum KSP i innych. Warto zaznaczyć, że do 2013 r. samo archiwum Komendy Stołecznej Policji, poza kilkoma partiami akt, nie było nigdy przeglądane przez pracowników IPN. Niewątpliwie mogły się tam znajdować bardzo cenne historycznie dokumenty. Przykładem w tym względzie są odnalezione tam w 2012 r. oryginalne akta operacji kryptonim „Syrena” dotyczące przygotowań i organizacji pacyfikacji Wyższej Szkoły Pożarnictwa w Warszawie w 1981 r. oraz odnaleziona w Głównym Archiwum Policjiteczka personalna o sygn. MSW 8102/I informatora MO z okresu MBP ps. „Wanda”, dotycząca Marka Hłaski. Co ciekawe, akta informatora „Wanda” zostały przekazane do zasobu archiwalnego IPN jako „Ścisłe Tajne”, a ich odtajnienie mogło nastąpić dopiero po przyjęciu do Instytutu. Może to świadczyć nie tylko o tym, że w zasobach archiwalnych Policji pozostają wciąż dokumenty operacyjne MO wytworzone w okresie MBP, ale również o tym, że ich status w MSW nie różni się od statusu dokumentacji operacyjnej MO z lat 80. XX wieku⁷⁵.

⁷⁵ BUiAD IPN, Akta sprawy BU II-0745-1/08.

Jednym z przykładów obrazujących problem typowania i selekcji akt w jednostkach Policji jest przeprowadzony na wniosek Archiwum Komendy Stołecznej Policji przegląd dokumentacji zgromadzonej w Policyjnej Izbie Dziecka w Warszawie. W wyniku przeprowadzonych prac wytypowano m.in. kilkanaście teczek akt nieletnich „SN” zatrzymanych za działalność opozycyjną (np. kolportaż wydawnictw bezdebitowych, udział w demonstracjach). Pozostała partia materiałów zgromadzonych w wymienionej jednostce dotyczyła spraw niebędących bezpośrednio w zainteresowaniu Instytutu. Jednak w trakcie przeglądu ustalono, że wybrakowaniu uległa całość dokumentacji wytworzonej w Izbie Dziecka w latach 1958–1973 (akta nieletnich oznaczonych symbolem „SN” do 1982 r.), a zachowana dokumentacja posiada kategorię „B”, z wyjątkiem niewielkiego wycinka sprawozdawczości i zestawień statystycznych traktowanych jako materiał archiwalny. Oznaczało to, że w wyniku stosowania przyjętych w jednostkach Policji metod klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, po działalności tak ważnego organu w strukturach MO/Policji, jakim jest Izba Dziecka, miał nie pozostać żaden ślad, poza „suchym” materiałem statystycznym. Zniszczeniu miały ulec specyficzne i niepowtarzalne materiały milicyjne mogące stanowić niezwykle ciekawe źródło do badań z zakresu historii przestępczości wśród nieletnich: jej skali, rodzajów wykroczeń i czynów karalnych, metod resocjalizacji i zapobiegania negatywnym zjawiskom społecznym wśród młodzieży. Unikatomowość tej dokumentacji oraz niepowtarzalność zawartych w niej informacji stanowiły w opinii BUiAD niepodważalne argumenty, by zachować co najmniej reprezentatywną jej część, która pozwoliłaby na przedstawienie w szerszej perspektywie specyfiki pracy Izb w okresie PRL. W tej sprawie skierowano pismo do Dyrektora Biura Ochrony Informacji Niejawnych o rozważenie możliwości przeprowadzenia przez pracowników Głównego Archiwum Policji (GAP) ekspertyzy archiwalnej w celu ustalenia wartości historycznej omawianej dokumentacji (zwłaszcza akt nieletnich „SN” z lat 1983–1990, dzienników korespondencyjnych nieletnich, skorowidzów alfabetycznych, dzienników zajęć z nieletnimi, książek wydarzeń, kartotek nieletnich – wszystkie kat. „B”) oraz zasadności jej przekwalifikowania na materiał archiwalny. Ponadto Dyktor BUiAD skierował do poszczególnych OBUiAD polecenie przeprowadzenia na podległym terenie rekonesansu mającego na celu zlokalizowanie tego typu zachowanej dokumentacji i podjęcie działań polegających na ocenie jej przydatności do ustawowych zadań Instytutu. Za konieczne uznał również zwrócenie szczególnej uwagi na potrzebę naukowej oceny wartości dokumentacji

opiniowanej w jednostkach Policji na podstawie kryteriów m.in. znaczenia twórcy zespołu, wartości informacyjnej, niepowtarzalności informacji, typowości, unikatowości i reprezentatywności. Zgodnie z poleceniem, w przypadku pojawienia się jakichkolwiek wątpliwości co do zasadności wybrakowania dokumentacji proveniencji milicyjnej należało pisemnie nadsyłać do BUiAD szczegółowe charakterystyki omawianych dokumentów wraz z uzasadnieniem ewentualnego wystąpienia do BOiN KGP o przeprowadzenie ekspertyzy archiwalnej⁷⁶.

W związku z pojawieniem się w trakcie prowadzonego w Policji przeglądu licznych obszarów wymagających dodatkowych uzgodnień i regulacji, w 2010 r. w wyniku wspólnej inicjatywy pracowników BUiAD i pracowników GAP powołano wspólny zespół roboczy do spraw wypracowania projektu porozumienia Komendanta Głównego Policji i Prezesa IPN-KŚZpNP w sprawie określenia zasad współdziałania w zakresie działalności archiwalnej Policji i IPN. Wstępnie uzgodniony projekt poddano uzgodnieniom w Policji. Zgodnie z informacją przekazaną przez Dyrektora BOiN KGP inicjatywa opracowania i podpisania porozumienia spotkała się z szerokim zainteresowaniem jednostek terenowych Policji, które wyraziły nadzieję, że przedmiotowy akt prawny pozwoli doprecyzować zasady wzajemnego współdziałania w obszarze formalno-prawnym oraz umożliwi rozwiązanie kwestii spornych powstających w toku bieżącej współpracy⁷⁷. Zgłoszono jednocześnie szereg uwag do wymienionego projektu. W nadesłanym zestawieniu zasygnalizowano m.in., że porozumienie nie określa procedury współdziałania Policji z IPN w zakresie korzystania z akt przekazanych do zasobu Instytutu. Podkreślono przy tym, że Policja jest zobowiązana do realizacji podań i wniosków byłych funkcjonariuszy, co wymaga szybkiego i bezpośredniego wglądu w dokumentację znajdującą się w zasobach IPN. Zaproponowano ponadto dodanie zapisu, iż „udostępnienie materiałów pracownikom IPN może nastąpić jedynie w przypadku, gdy nie spowoduje to negatywnych skutków dla prowadzonych wcześniej lub obecnie działań operacyjnych oraz ujawnienia okoliczności realizowanych procesów wykrywczych i stosowanych środków i metod pracy operacyjnej, a tym samym nie naruszy art. 20a, 20b oraz 22 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji”. Ponadto zaproponowano umieszczenie zapisu, iż udostępnienie akt o charakterze operacyjnym następuje tylko w szczegó-
ł-

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ BUiAD IPN, Pismo Na-1526/2012 z dn. 19.04.2012 r.

nie uzasadnionych przypadkach (np. śledztwo prowadzone przez Prokuratora IPN w konkretnej sprawie), na podstawie wniosku Prezesa IPN kierowanego za pośrednictwem właściwej komendy wojewódzkiej (stołecznej) do Ministra Spraw Wewnętrznych. Zasugerowano także szczegółowe określenie zasad dokonywania anonimizacji danych identyfikujących osobowe źródła informacji zawarte w materiałach MO wytworzonych po dniu 9 V 1990 r. Pracownicy IPN zwracali uwagę na kwestie związane z brakowaniem materiałów dotyczących współpracy b. MO z osobowymi źródłami informacji, prowadzonej w okresie do 31 VII 1990 r. (teczka osobowa i pracy TW, teczka LK, teczka konsultanta). Pomimo upływu okresu przechowywania w/w kategorii materiałów w dalszym ciągu nie określono bowiem w Policji, w oparciu na jakich procedurach tego typu materiały mogą zostać wybrakowane bez weryfikacji przez pracowników IPN. Zaproponowano ponadto przyjęcie konkretnego rozwiązania dotyczącego przekazania akt osobowych byłych funkcjonariuszy ZOMO. Powyższe zagadnienie nie zostało bowiem dotychczas uregulowane, a projekt porozumienia również nie odnosił się do tej materii.

W związku z pismem wystosowanym przez Prezesa IPN do Ministra Spraw Wewnętrznych, w którym Prezes Instytutu zwrócił się z prośbą o wstrzymanie brakowania dokumentów wytworzonych do dnia 31 VII 1990 r. oraz o przekazanie do IPN aktualnych uregulowań i wytycznych obowiązujących w zakresie kwalifikowania, archiwizowania i brakowania dokumentacji w podległych MSWiA jednostkach, zintensyfikowano współpracę IPN z Komendą Główną Straży Granicznej⁷⁸. W piśmie wystosowanym do Dyrektora Biura Ochrony Informacji Niejawnych Komendy Głównej SG Dyrektor BUiAD zaproponował rozważenie możliwości nawiązania współpracy, która polegałaby na systematycznym przesyłaniu do IPN przez jednostki SG spisów akt przeznaczonych do brakowania, celem ich opiniowania pod kątem ustawowych zainteresowań Instytutu⁷⁹. W opinii BUiAD miało to być zgodne z najlepiej rozumianym interesem publicznym i pozwolić na uniknięcie w przyszłości sytuacji, w której wybrakowano by materiały mogące stanowić istotne źródło dla realizacji zadań, jakie na IPN nałożył ustawodawca. Ponadto z uwagi na konieczność przeprowadzenia odpowiedniej analizy prawnej, a także przedstawienia konkretnych propozycji zmian w ramach działalności Komisji powołanej Zarządzeniem Prezesa Nr 2/11 zwrócono się

⁷⁸ BUiAD IPN, Pismo BU II-0211-7(9)/11.

⁷⁹ BUiAD IPN, Pismo BU II-0741-2(2)/12.

o przekazanie do IPN aktualnych uregulowań i wytycznych obowiązujących w zakresie kwalifikowania, archiwizowania i brakowania dokumentacji w jednostkach SG. Wydaje się, że zaproponowana forma współpracy została zaakceptowana przez kierownictwo SG. Świadczy o tym nadesłany przez Archiwum SG w Szczecinie spis dokumentacji niearchiwalnej przeznaczonej do zniszczenia przez Karpacki Oddział Straży Granicznej w Nowym Sączu⁸⁰. Korespondencja w tej sprawie została przekazana do OBUiAD Kraków celem wydania „Opinii w sprawie oceny przydatności dokumentacji wytworzonej przez b. WOP i przechowywanej obecnie w Karpackim Oddziale Straży Granicznej w Nowym Sączu do zadań ustawowych Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu”. Opinie były sporządzane na formularzu stosowanym dotychczas w jednostkach Policji, a jeden egzemplarz każdej z nich był przekazywany do BUiAD. Przyjęte przez OBUiAD Kraków rozwiązania w tym względzie miały stanowić podstawę do analogicznego postępowania we współpracy z innymi jednostkami SG i przyczynić się do ujednolicenia procedur w tym zakresie⁸¹.

VI. WSPÓŁPRACA IPN Z ORGANAMI WIĘZIENNICTWA

Działania intensyfikujące współpracę z organami więziennictwa zostały zainicjowane w 2007 r. po przeprowadzeniu przez pracowników Sekcji Gromadzenia BUiAD analizy zasobu archiwalnego Instytutu pod kątem wytworzonych przez nie dokumentów. W jej wyniku stwierdzono, że pomimo wyraźnych dyspozycji zawartych w art. 25 ustawy o IPN nie przekazano do zasobu archiwalnego IPN m.in. akt osobowych funkcjonariuszy więziennictwa, którzy rozpoczęli służbę w okresie do 31 XII 1956 r., oraz funkcjonariuszy pełniących służbę w Wydziale Specjalnym Centralnego Zarządu Więziennictwa (CZW), a następnie w Wydziale Ochrony i Dowodzenia CZZK i podległych im komórkach w latach 1957–1989. Dokumentacja ta stanowiła niezbędną podstawę do badań nad strukturami i funkcjonowaniem więziennictwa oraz jego roli w systemie represji stosowanym w okresie komunistycznym, gdyż zawierała informacje o obsadzie personalnej wymienionych struktur organów więziennictwa oraz karierach zawodowych pełniących w nich służbę funkcjonariuszy. W zasobie archiwalnym IPN brakowało po-

⁸⁰ BUiAD IPN, Pismo KG-OI-626/VI/12 z dn. 12.07.2012 r.

⁸¹ BUiAD IPN Akta sprawy BU II-0741-2(2)/12.

nadto zbiorów akt penitencjarnych osób represjonowanych z motywów politycznych, wytworzonych po 1956 r. IPN nie otrzymał wcześniej żadnych informacji na temat omawianych materiałów zarówno z terenu Centralnego Zarządu Służby Więziennej (CZSW), jak i z Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Warszawie. W wyniku tych ustaleń w dniu 5 X 2010 r. Prezes IPN zwrócił się do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z prośbą o wszczęcie odpowiednich procedur, które pozwoliłyby na wyodrębnienie i przekazanie do IPN przechowywanych w zasobie archiwalnym CZSW akt osobowych, kartotek i wykazów funkcjonariuszy straży i służby więziennej, którzy rozpoczęli służbę przed dniem 1 XI 1956 r. Po dłuższych staraniach udało się uzyskać zgodę władz więziennictwa na przeprowadzenie rekonesansu w archiwach jednostek więziennictwa. 14 X 2010 r. upoważnieni pracownicy Sekcji Gromadzenia gościli w archiwum Aresztu Śledczego Warszawa-Mokotów. W wyniku rekonesansu ustalono, że w wymienionym archiwum przechowywanych jest ok. 80 mb. teczek akt osobowych funkcjonariuszy więziennictwa pełniących służbę w latach 1944–2005, którzy zakończyli służbę w jednostkach penitencjarnych podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Warszawie (jednostki w Grójcu, Warszawie-Służewcu, Płońsku, Białoleścu, Siedlcach). Znakomitą większość stanowiły akta funkcjonariuszy pełniących służbę w okresie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Jediną ewidencję omawianych materiałów stanowił skorowidz alfabetyczny z lat 50. XX wieku. Akta przechowywane były w warunkach nieodpowiadających żadnym standardom określającym sposoby przechowywania materiałów archiwalnych, na kilku regałach o długości 5 m w wydzielonym pomieszczeniu o charakterze gospodarczym. Traktowano je nadal jako podręczną dokumentację płacowo-osobową. Poszczególne tečky o charakterystycznych dla MBP obwolutach nie miały żadnych zabezpieczeń oraz aktualnej paginacji. Stwierdzono ponadto, że w archiwum aresztu przechowywane były również akta penitencjarne osadzonych od 1968 r. w ilości kilkuset mb. W trakcie kolejnych wizyt udostępniono pracownikom IPN pomieszczenie dawnego archiwum Okręgowego Zarządu Zakładów Karnych (OZZK), w którym pracownicy BUiAD IPN przeprowadzili 15 XII 2011 r. przegląd dokumentacji wytworzonej i zgromadzonej przez były OZZK. W trakcie rekonesansu wyodrębniono m.in. szereg dokumentów wytworzonych przez Dział Ochrony, które na mocy ustawy o IPN powinny znajdować się w zasobie archiwalnym IPN. Podczas kolejnego przeglądu pracownicy Sekcji Gromadzenia natrafili na niefigurujący w ewidencji archiwum zbiór dziewięć-

dziesięciu jeden teczek (2,86 mb.) Wydziału Więziennictwa byłego WUBP w Warszawie, wytworzonych w latach 1945–1955. Zawierały one m.in. zarządzenia i instrukcje Departamentu Więziennictwa WUBP, protokoły z inspekcji jednostek więziennictwa, sprawozdania z przeprowadzonych kontroli jednostek więziennych, protokoły z odpraw naczelników jednostek więziennych i ich zastępców, protokoły zdawczo-odbiorcze Wydziału Więziennictwa oraz więzień: Warszawa II, Warszawa III, Pułtusk, Płock, Grodzisk, Ostrołęka, Siedlce, Grójec, sprawozdania Sekcji Polityczno-Wychowawczej Wydziału Więziennictwa. Prawdopodobnie jest to kompletny zestaw materiałów sprawozdawczych jednej z najważniejszych komórek MBP, odpowiedzialnej za realizację polityki penitencjarnej w stalinowskiej Polsce. Wydziałowi Więziennictwa WUBP w Warszawie podlegało m.in. Centralne Więzienie-Ośrodek Pracy (CWOP) w Warszawie (tzw. Centralne Więzienie Warszawa II Gęsiówka), przez które przewinęło się wielu represjonowanych przez władze komunistyczne działaczy i żołnierzy podziemia niepodległościowego oraz tzw. wrogów klasowych, kierowanych do obozów pracy przez Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym. Ocenia się, że mogło w nich ponieść śmierć około 1800 osób, jednak do dzisiaj nie udało się ustalić miejsc ich pochówku. Wśród omawianych materiałów odnaleziono kompletne listy osobowe zarówno osadzonych, jak i personelu więziennego CWOP na „Gęsiówce” z lat 1953–1955 i innych jednostek oraz całość sprawozdań miesięcznych z pracy polityczno-wychowawczej jednostek więziennych na terenie Mazowsza. Materiały zostały poddane gruntownej analizie przez pracowników pionu archiwalnego IPN. Przeprowadzona analiza nie wykazała, aby miały one szczególne znaczenie dla projektu dotyczącego poszukiwań miejsc pochówku ofiar represji stalinowskich. W trakcie przeglądu akt na terenie Aresztu Śledczego zwrócono również uwagę na nieuporządkowane, niezewidencjonowane i przechowywane w całkowitym nieładzie dokumenty o następującym charakterze:

1. Rozkazy personalne Centralne Więzienie (CW) Warszawa III 1954–1957,
2. Zarządzenia personalne CW Warszawa III 1959–1963,
3. Wyciągi z zarządzeń personalnych CW Warszawa II 1955–1958,
4. Decyzje personalne CZW 1963–1970,
5. Wyciągi z zarządzeń personalnych 1955–1963,
6. Instrukcje i zarządzenia CZW 1956–1959,
7. Skoroszyt protokołów spalonych i zagubionych legitymacji z lat 60.,

8. Rozkazy personalne Centralnego Więzienia 1951–1955,
9. Rozkazy personalne z Wydziału Więziennictwa WUBP 1952–1955,
10. Zarządzenia Dyrektora CZKK i Ministerstwa Sprawiedliwości (lata 80.),
11. Rejestr akt osobowych funkcjonariuszy OZZK Warszawa 1985,
12. Rejestr akt osobowych funkcjonariuszy OZZK Warszawa 1989,
13. Wykaz funkcjonariuszy OZZK Warszawa 1984,
14. Książka etatowa więzienia w Płocku,
15. Wykaz obsady kadrowej OZZK Warszawa 1989⁸².

Warto zaznaczyć, że katastrofalny stan zewidencjonowania i uporządkowania archiwów na terenie AŚ Mokotów utrzymywał się pomimo przeprowadzenia kilka lat wcześniej rekonesansu przez pracowników Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. Odnaleziono tylko jeden spis zdawczo-odbiorczy materiałów przekazanych do Archiwum Państwowego. Został on sporządzony 15 IX 2003 r. i dotyczył skorowidzów alfabetycznych Centralnego Więzienia Warszawa I z lat 1957–1969. W opinii pracowników BUiAD fakt ten stanowił kolejny dowód na niewydolność systemu nadzoru archiwalnego w przedmiocie realizacji zapisów ustawy o IPN-KŚZpNP⁸³.

W związku z powyższymi ustaleniami 30 V 2012 r. w Areszcie Śledczym Warszawa-Mokotów odbyło się spotkanie Dyrektora w/w jednostki penitencjarnej z Zastępcą Dyrektora BUiAD, na którym obecni byli również pracownicy prowadzący przegląd. Dyrektor Aresztu wydał zgodę na przekazanie do IPN wszelkiej będącej w jego zainteresowaniu dokumentacji, wskazując jednocześnie na potrzebę omówienia trybu postępowania w przedmiotowej sprawie z NDAP. Ustalono, że kwestie te zostaną poruszone w trakcie obrad grupy roboczej złożonej z przedstawicieli IPN i NDAP, której celem było przygotowanie porozumienia o współpracy. W toku dalszych rozmów ustalono, że w odpowiedzi na pisemne wystąpienie ze strony IPN wszelkie dokumenty z okresu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego oraz wytworzone i zgromadzone przez Wydział Ochrony CZKK zostaną przekazane do IPN. Jednocześnie ustalono tryb i termin przekazania teczek osobowych funkcjonariuszy SW. Proces ten miał się składać z dwóch części i objąć dokumentację z lat 1945–1956, na którą składało się ok. 3900 teczek (jednostek archiwal-

⁸² BUiAD IPN, Akta sprawy BU II-5130-1/09.

⁸³ Tamże.

nych – j.a.). Drugą część stanowiły teczki osobowe funkcjonariuszy Działu Ochrony pełniących służbę od 1956 r. do dnia 31 XII 1989 r.⁸⁴

W następnych miesiącach szczególnym nadzorem objęto inne jednostki penitencjarne na terenie całego kraju. W dniach od 14 X do 24 XI 2010 r. pracownicy Sekcji Gromadzenia BUiAD przeprowadzili ekspertyzę dokumentacji osobowej przechowywanej w archiwach jednostek podległych Okręgowemu Inspektoratowi SW w Warszawie, m.in. w Warszawie-Mokotowie, Warszawie-Służewcu, Warszawie-Grochowie, Warszawie-Białoleśce, Siedlcach, Grójcu, Radomiu, Żytkowicach oraz Archiwum Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Podczas przeprowadzonego przeglądu dokumentacji wyodrębniono szereg dokumentów, które zgodnie z zapisami ustawy o IPN-KŚZpNP powinny zostać przekazane do zasobu archiwalnego Instytutu. Dotyczyło to m.in. akt osobowych funkcjonariuszy więziennictwa, akt wytworzonych lub zgromadzonych przez Działy Ochrony poszczególnych jednostek, jak również akt penitencjarnych osób represjonowanych z motywów politycznych. W rozmowie z pracownikami poszczególnych jednostek ustalono także zakres, formę i czas przygotowania dokumentacji mającej trafić do IPN oraz przekazano wytyczne dotyczące podstaw typowania akt będących w zainteresowaniu IPN. Ponadto 25 X 2010 r. pracownicy IPN przeprowadzili ekspertyzę ewidencji personalnej funkcjonariuszy więziennictwa przechowywanej w Archiwum Centralnego Zarządu Służby Więziennej w Warszawie. Podczas dokonywania przeglądu odnaleziono kompletną ewidencję funkcjonariuszy SW z okresu stalinowskiego w postaci kartoteki kart ewidencyjnych funkcjonariuszy więziennictwa pełniących służbę w latach 1944–1968. W znacznej większości zawierała ona karty wytworzone w okresie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1954 lub zawierające informacje o służbie w organach bezpieczeństwa państwa. W przedstawionym zakresie kartoteka ta podlegała przekazaniu do IPN zgodnie z zapisami art. 25 pkt 1 wyżej cytowanej ustawy⁸⁵.

Instytut od początku stał na stanowisku, że do materiałów archiwalnych wytworzonych przez Wydział Ochrony CZZK i podległe mu komórki należy zaliczyć również teczki akt osobowych funkcjonariuszy pełniących służbę w wymienionych strukturach, gdyż zawierają one dokumentację niezbędną do badań nad funkcjonowaniem Wydziału Ochrony CZZK oraz jego roli

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże.

w systemie represji stosowanym w okresie komunistycznym. Zawierały one bowiem informacje o obsadzie personalnej oraz karierach zawodowych pracujących w nim funkcjonariuszy. Ponadto w ówczesnej opinii BUiAD akta osobowe zawierały także dokumenty wytworzone przez Wydział Ochrony CZZK i podległe mu komórki, chociażby w postaci opinii okresowych i rozkazów personalnych. O zainteresowaniu IPN wymienionymi aktami Prezes IPN-KŚZpNP poinformował Ministra Sprawiedliwości⁸⁶. Takie same informacje zostały przekazane Dyrektorowi Generalnemu SW. W odpowiedzi przesłano do IPN informacje dotyczące charakteru i miejsca przechowywania omawianych materiałów⁸⁷. Na ich podstawie nawiązano współpracę z poszczególnymi jednostkami Służby Więziennej celem przekazywania do zasobu Instytutu akt funkcjonariuszy pełniących służbę do 31 XII 1989 r.⁸⁸ W latach 2010–2012 przejęto całość będących w zainteresowaniu IPN akt osobowych z jednostek na terenie przynależności terytorialnej BUiAD, z wyjątkiem akt funkcjonariuszy działów ochrony ze składnicy akt Aresztu Śledczego Warszawa-Mokotów. Liczba akt funkcjonariuszy pełniących służbę w okresie, gdy więziennictwo podlegało MBP i MSW, przejętych z Aresztu Śledczego Warszawa-Mokotów wynosiła 4579 j.a. Z archiwum Centralnego Zarządu Służby Więziennej przejęto 1076 j.a. W skali kraju liczba akt osobowych funkcjonariuszy MBP przejętych w tym okresie z jednostek penitencjarnych wynosiła co najmniej kilkanaście tysięcy, przy czym proces przekazywania akt z niektórych jednostek jeszcze się nie zakończył⁸⁹.

Do podstawowych zadań pionu archiwalnego w omawianym okresie należało prowadzenie intensywnych badań nad strukturami i obsadą personalną komunistycznych organów represji i bezpieczeństwa. Od 2009 r. prowadzono w Sekcji Gromadzenia BUiAD studia nad strukturą i działalnością Wydziału Ochrony CZZK oraz metod prowadzenia pracy operacyjnej w więziennictwie w latach 1956–1990. Kluczowym zagadnieniem w trakcie prowadzenia analizy zasobu archiwalnego IPN stało się określenie ilości i charakteru zachowanej na ten temat dokumentacji. Przeprowadzono szereg kwerend archiwalnych, które pozwoliły na rozpoczęcie badań. Przełomem w prowadzonych badaniach stało się pozyskanie do zasobu archiwalnego akt postępowania

⁸⁶ BUiAD IPN, Pismo BU II-5130-1(15)/09 z dn. 28.04.2010 r.

⁸⁷ BUiAD IPN, Pismo BPR-0141-15/10/1488.

⁸⁸ BUiAD IPN, Pismo BU II 511-6(17)/10 z dn. 05.20.2010 r.

⁸⁹ BUiAD IPN, Akta sprawy BU II 511-6/10.

prorowadzonego przez b. Prokuraturę Wojewódzką w Warszawie, które miało na celu ustalenie okoliczności zniszczenia na przełomie lat 1989 i 1990 dokumentacji operacyjnej w więziennictwie. Akta te zawierały szczegółowe informacje na temat skali zniszczenia omawianej dokumentacji.

Podsumowaniem pierwszego etapu badań stała się przygotowana w Sekcji Gromadzenia „Informacja o wytycznych do prowadzenia pracy operacyjnej w organach więziennictwa w latach 1956–1989 oraz charakterze wytworzonej w jej ramach dokumentacji”. W następnym etapie Prezes IPN poinformował o prowadzonych badaniach Archiwum Akt Nowych i Ministerstwo Sprawiedliwości. Jednocześnie kierownictwo Instytutu zwróciło się do wymienionych instytucji z prośbą o przesłanie szczegółowych informacji dotyczących Archiwum Operacyjnego Centralnego Zarządu Więziennictwa i Centralnego Zarządu Zakładów Karnych oraz historii archiwizowania i miejsca obecnego przechowywania omawianej dokumentacji. W odpowiedzi Ministerstwo Sprawiedliwości przekazało do IPN wyniki kwerend archiwalnych przeprowadzonych w archiwach i składnicach akt jednostek penitencjarnych, które wskazywały na brak w ich zasobach omawianej dokumentacji. Według zapewnień Ministerstwa Sprawiedliwości wszelka wytworzona i zachowana przez więziennictwo dokumentacja dotycząca pracy operacyjnej została przekazana do IPN w 2001 r. Jak się jednak okazało, był to jedynie niewielki fragment tych akt. Pomimo licznej korespondencji kierowanej do Ministerstwa Sprawiedliwości nie udało się ostatecznie uzyskać pełnych informacji o losie ocalałej dokumentacji operacyjnej w więziennictwie⁹⁰.

W dniu 16 X 2011 r. Dyrektor BUiAD zaakceptował realizację projektu badawczego o temacie: *Wytyczne do prowadzenia pracy operacyjnej w więziennictwie w latach 1956–1989* realizowanym w Sekcji Gromadzenia⁹¹. Jednym z kluczowych zagadnień podejmowanych w trakcie realizacji projektu stało się dogłębne zbadanie funkcjonowania archiwum operacyjnego Wydziału Ochrony CZZK, a także rodzaju znajdującej się w nim dokumentacji. Pomimo przekazywanych do IPN informacji o tym, że omawiana dokumentacja uległa całkowitemu zniszczeniu, przyjęto założenie o możliwości zachowania podstawowych informacji operacyjnych, niezbędnych do zachowania bezpieczeństwa na terenie jednostek penitencjarnych. Zapytania kierowane w tej sprawie do Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Służby Wywiadu

⁹⁰ BUiAD IPN, Pismo BPR-0141-15/10/1488 z dn. 09.06. 2010 r.

⁹¹ BUiAD IPN, Pismo BU II-0780-126(3)/11 z dn. 16.10.2011 r.

nie przyniosły żadnych rezultatów. W trakcie realizacji projektu natrafiono na dokumenty wskazujące, że spośród 235 teczek dokumentów operacyjnych przeznaczonych do zniszczenia w CZZZK zniszczonych zostało 164, a zachowało się 71. Po dniu 28 III 1990 r. żadne z tajnych dokumentów operacyjnych nie zostały zniszczone. Ponadto ustalono, że wśród 235 teczek akt przeznaczonych do zniszczenia znajdowało się 6 teczek dotyczących tzw. skazanych niekryminalnych, tj. przedstawicieli opozycji politycznej lub osób skazanych za działalność z motywów politycznych, spośród których 2 teczki dotyczące działań podejmowanych w 1985 r. nie uległy zniszczeniu. Ustalono także, że w dniu 27 IV 1990 r. członkowie specjalnej komisji powołanej przez Ministra Sprawiedliwości przeprowadzili selekcję dokumentów przechowywanych w pomieszczeniach zajmowanych przez b. Naczelnika Wydziału Ochrony CZZZK, w trakcie której wyodrębniono 124 pisma z wykazami tajnych współpracowników, nadesłane z poszczególnych jednostek więziennictwa. W związku z powyższym oraz z powodu negatywnych wyników kwerendy przeprowadzonej pod tym kątem w zasobie archiwalnym IPN Prezes Instytutu zwrócił się z prośbą do Ministra Sprawiedliwości o informacje na temat obecnego miejsca przechowywania wymienionych powyżej dokumentów, zwracając jednocześnie uwagę, że na mocy zapisów art. 25 pkt 1 ust. 3 ustawy o IPN-KŚZpNP powinny one zostać przekazane do zasobu archiwalnego Instytutu⁹². Informacja uzyskana w tej sprawie z Ministerstwa Sprawiedliwości miała jednak charakter wymijający. Pomimo kolejnych wystąpień nie udało się uzyskać satysfakcjonującej IPN odpowiedzi na pytanie, co się stało z omawianymi dokumentami⁹³. W związku z powyższym podjęto w Sekcji Gromadzenia BUiAD decyzję o sporządzeniu projektu pisma, w którym znalazła się prośba o rozważenie możliwości powołania we współpracy z SW zespołu ekspertów obu instytucji, którego zadaniem byłoby ustalenie miejsca przechowywania w/w dokumentów lub też skierowanie zawiadomienia o możliwości popełnienia przestępstwa, o którym mowa w art. 54 ustawy o IPN-KŚZpNP. Wskazano jednocześnie, że dokumentów tych, o dużym znaczeniu zarówno dla IPN, jak również Służby Więziennej, do dnia dzisiejszego nie przekazano do zasobu archiwalnego Instytutu. Wskazano również, że o fakcie tym Instytut Pamięci Narodowej kilkakrotnie informował Ministra Sprawiedliwości

⁹² BUiAD IPN, Pismo, BU II-5130-1(61)/09.

⁹³ BUiAD IPN, Pisma: BU II-5130-1(61)/09, BU II-5130-1(70)/09, BU II-5130-1(72)/09, BU II-5130-1(75)/09.

ści i Dyrektora Generalnego Służby Więziennej, a z uzyskanych w tej sprawie odpowiedzi wynika, że jednostki podległe Ministrowi Sprawiedliwości nie posiadały informacji o aktualnym miejscu przechowywania omawianych dokumentów, podważając także fakt ich sporządzenia i zgromadzenia w Centralnym Zarządzie Zakładów Karnych. Projekt omawianej korespondencji nie uzyskał jednak akceptacji ówczesnego Dyrektora BUiAD⁹⁴.

WNIOSKI

Wnioski, jakie płyną z podsumowania kilkuletniej pracy Sekcji Gromadzenia w BUiAD oraz długiego, bo liczącego przeszło 10 lat okresu kształtowania zasobu archiwalnego IPN, pozwalają na wysunięcie tezy o zasadniczej i pierwszoplanowej roli Instytutu w procesie selekcji i kwalifikowania akt z okresu komunistycznego. Wydaje się, że nie ma w chwili obecnej innej państwowej instytucji archiwalnej, która miałaby podobne możliwości działań prawnych w tej dziedzinie. Instytut jest jednak osamotniony w tych działaniach. Okazało się bowiem, że proces kwalifikowania i typowania akt podlegających przekazaniu do Instytutu jest w praktyce niebywale trudny do realizacji, a skala stojących nadal w tym względzie przed szeregiem instytucji wyzwań znacznie przekracza ich możliwości. Do tego dochodzi bardzo często brak dobrej woli ze strony instytucji archiwalnych w kwestii pozbywania się własnych zasobów archiwalnych i przekwalifikowywania dużych partii własnych zasobów aktowych. Na taki stan nakłada się również niewydolność organizacyjna NDAP i utrzymujący się od dziesięcioleci brak jakiegokolwiek nadzoru NDAP nad zasobami archiwów wyodrębnionych. Dlatego zaległości w tym zakresie wymagają podjęcia pilnych przedsięwzięć zmierzających przynajmniej do podstawowego zabezpieczenia przed zniszczeniem dokumentów obrazujących skalę przedsięwzięć, strukturę i zakres działań szeroko rozumianego aparatu represji państwa komunistycznego. Jednak, jak wykazano w artykule, pomimo starań IPN skala wyzwań jest wciąż ogromna. Prawo jest bowiem w tym względzie niewydolne, a wręcz umożliwia „zacieranie śladów” komunistycznych zbrodni. Wciąż brakuje wypracowanych metod ochrony dokumentów, co jest wynikiem przede wszystkim słabego rozpoznania systemu prawnego okresu komunistycznego jako narzędzia do stosowania represji

⁹⁴ BUiAD IPN, Pismo, BPR-0141-1/11/2610 z dn. 24.10.2011 r.

oraz braku analiz (poza nielicznymi wyjątkami dot. okresu stalinowskiego) prawnoustrojowych państwa komunistycznego (prób odpowiedzi na pytanie, czym była PRL pod względem prawnoustrojowym).

Wydaje się zatem, że jednym ze sposobów na ocalenie spuścizny archiwalnej będącej w ustawowym zainteresowaniu IPN, która nadal pozostaje poza jego zasobem, a tym samym wypełnienie nakazów ustawy o IPN, jest zakwalifikowanie całości wytworzonej w latach 1944–1990 dokumentacji do zasobu historycznego podlegającego szczególnym procedurom w zakresie kształtowania narodowego zasobu archiwalnego. Procedury te należałoby wypracować, wykorzystując dotychczasowe ustalenia archiwistów z IPN. Umożliwiłoby to znaczne uproszczenie kryteriów wartościowania dokumentacji z tego okresu, które nie mogą się odbywać bez uwzględnienia zapisów ustawy o IPN. Jednak realizacja tego postulatu nie mogłaby się powieść bez odpowiednich zmian w prawie archiwalnym, które pozwoliłyby na wprowadzenie definicji represji z motywów politycznych oraz przywrócenie nadzoru obywatelskiego (NDAP) nad zasobami aktowymi z omawianego okresu, przechowywanymi w sieci archiwów wyodrębnionych.

Na podstawie wieloletnich doświadczeń archiwistów IPN można wyodrębnić kilka podstawowych kryteriów kwalifikowania i selekcji akt z okresu komunistycznego, które przemawiają za ich historycznością. Należą do nich:

- a) stan jawności ówczesnego życia publicznego w połączeniu z funkcjonującą cenzurą w prasie radiu i telewizji,
- b) obecny stan badań historycznych okresu komunistycznego w postaci monografii instytucji, zjawisk i dziedzin życia, jak również opisu pojedynczych wydarzeń,
- c) stan badań nad strukturami systemu władzy i funkcjonowaniem podmiotów szeroko rozumianego życia społecznego,
- c) stan badań nad strukturami i działalnością szeroko rozumianego aparatu represji (więziennictwo, system sądownictwa, prokuratury, wojsko, organa bezpieczeństwa, MO i inne),
- d) traktowanie akt niektórych instytucji PRL jako typowych dla danego systemu prawn-administracyjnego.

Odnosząc się do punktu a), należy stwierdzić, że już sama analiza stanu jawności życia publicznego w Polsce w latach 1944–1990 pozwala na wyraźne zarysowanie obszarów funkcjonujących poza szeroko rozumianą opinią publiczną, oczywiście jeśli w ogóle można mówić o funkcjonowaniu czegoś takiego jak opinia publiczna w państwie totalitarnym. Przez opinię publicz-

ną rozumiemy bowiem według Encyklopedii PWN ogół poglądów członków społeczeństwa lub jego znaczniejszych odłamów na sprawy stanowiące w danym momencie przedmiot ogólnego zainteresowania lub też ogół poglądów, ocen i sądów wyrażanych przez członków społeczeństwa lub znaczniejsze grupy, dotyczących funkcjonowania państwa i jego podstawowych instytucji. Zatem z perspektywy państwa totalitarnego można mówić jedynie o kształtowaniu opinii publicznej oraz o braku podstaw do prezentowania lub wyrabiania przez społeczeństwo i jego poszczególnych członków w pełni obiektywnych poglądów, dotyczących chociażby funkcjonowania państwa oraz jego instytucji. Informacje o pojedynczych wydarzeniach i danych statystycznych, takich jak: katastrofy, nadużycia w sferze władzy (chyba że służyły doraźnym celom politycznym), przestępstwa kryminalne, stan gospodarki, skala przestępczości itp. były często ukrywane ze względów propagandowych i nigdy nie funkcjonowały w tzw. obiegu publicznym. Powodem takiego stanu rzeczy była oczywiście polityka PZPR traktująca środki masowego przekazu jako narzędzia do utrwalania i podtrzymywania władzy. Do realizacji takiej polityki służyła także wszechobecna cenzura reprezentowana przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Informacje docierające do opinii publicznej były zatem ściśle ograniczone i podlegały odpowiedniej segregacji oraz wymagały ich odpowiedniego zaprezentowania. Niezależne media, jeśli funkcjonowały, to jedynie w podziemiu przez krótki czas lub też ich funkcjonowanie stanowiło krótki epizod w trakcie przełomów politycznych. Łatwo więc wysnuć wniosek, że prawdy o państwie komunistycznym nie można szukać w annałach ówczesnej prasy, partyjnych dzienników, w audycjach radiowych czy telewizyjnych. Rzeczywistość tam utrwalona nie może stanowić jedyne źródło do opisu zaistniałych wówczas faktów. Wydaje się więc oczywiste, że ich weryfikacja musi się odbywać w oparciu na dostępnym materiale archiwalnym i innej dokumentacji, stanowiącej pozostałość po działalności pojedynczych instytucji i osób.

Uwzględniając punkt b), trzeba zaznaczyć, że pomimo znacznego w ostatnich latach rozwoju historiografii w dziedzinie historii najnowszej Polski oraz nadal niesłabnącego zainteresowania wśród historyków okresem komunistycznym, ilość wydawnictw o charakterze monograficznym dotyczących chociażby różnych sfer funkcjonowania państwa komunistycznego w obszarze gospodarki, szkolnictwa, dyplomacji, przestępczości, partii politycznych, wymiaru sprawiedliwości, ustroju i prawa, wojska, więziennictwa itp. jest więcej niż symboliczna. Są jednak przykłady pozytywne. Przykładem znacznego

zaangażowania środowiska naukowego, a tym samym spenetrowania zasobów archiwalnych jest np. historia antykomunistycznego podziemia zbrojnego w latach 1944–1956, chociaż i w tym względzie jest nadal wiele białych plam. Nie wyczerpuje ona jednak postulatów badawczych dotyczących szeroko rozumianego zdefiniowania i opisanie okresu komunistycznego. Jednym z najważniejszych w tej sferze pozostaje postulat opracowania monografii PZPR, jednej z największych organizacji komunistycznych w Europie i na świecie. W powyższym kontekście należy zatem uznać spuściznę archiwalną PRL za w znacznej większości niezbadaną i nierozpoznaną. Nadrobienie zaległości w tej dziedzinie wymagało będzie zaangażowania szeroko rozumianego środowiska historyczno-archiwalnego, w tym wielu środowisk akademickich. Z tego powodu wszelka dokumentacja niearchiwalna i materiały archiwalne z okresu PRL powinny podlegać szczególnej ochronie.

Wskazane w punkcie c) badania nad strukturami i funkcjonowaniem szeroko rozumianego aparatu represji w latach 1944–1990 stanowią ważny fragment działalności IPN. W dziedzinie tej realizuje się również wielu badaczy z innych ośrodków naukowych. Aktualna wiedza o skali tych działań pozwala wyodrębnić szereg nowych podmiotów stanowiących element składowy systemu represji. Oprócz szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości (sądy, prokuratury, kolegia ds. wykroczeń) przykładem w tym względzie może być coraz częstsze zaliczanie do jego struktur np. szpitali dla nerwowo i psychicznie chorych lub też oddziałów o podobnym charakterze funkcjonujących przy szpitalach więziennych i innych jednostkach opieki zdrowotnej. Częścią składową aparatu represji była także przymusowa indoktrynacja polityczna na uczelniach czy w wojsku. Również działalność takich jednostek jak bataliony górnicze, tzw. kompanie kleryckie czy kompanie specjalne w okresie stanu wojennego wskazuje na znaczącą rolę wojska wśród innych ogniw aparatu represji. Szereg instytucji pełnił ponadto funkcję służebną wobec aparatu represji. Przykładem może tutaj być cała sfera gospodarki nakazowo-rozdziałowej, gdzie poszczególne decyzje podejmowane były przez odpowiednie czynniki partyjne w oparciu na wydawanych opiniach. Do tego należy zaliczyć również politykę pracowniczą i zatrudnieniową, nie tylko w różnych gałęziach aparatu państwowego, ale również pojedynczych zakładów pracy. Aparat represji to także szeroko rozumiany system stanowienia i funkcjonowania prawa, które stanowiło wielokrotnie podstawę ich stosowania. Osobnym zagadnieniem pozostaje pozaprawny system funkcjonowania państwa komunistycznego np. w obrębie resortów siłowych, gdzie wiele ob-

szarów działalności przynoszącej państwu komunistycznemu określone korzyści nie było uregulowanych prawnie. Niektóre działania nosiły charakter działań pozaprawnych lub bezprawnych.

Rola niektórych instytucji w utrwalaniu i funkcjonowaniu systemu totalitarnego w Polsce nie budzi zatem wątpliwości. Należą do nich zwłaszcza struktury siłowe, czyli szeroko rozumiany aparat resortu spraw wewnętrznych i wojska oraz jednostki wymiaru sprawiedliwości. Nie należy także zapominać o roli partii politycznych w systemie totalitarnym oraz szerokim upartyjnieniu aparatu państwowego i wielu dziedzin gospodarki. Przykładowo dla zrozumienia i opisanie epoki gierkowskiej kluczowe wydaje się wyjaśnienie roli i znaczenia ministerstwa przemysłu oraz ministerstw handlu zagranicznego, a także kulisów największych inwestycji przemysłowych w tamtym okresie. Rola dyplomacji również nie pozostaje bez znaczenia. MSZ stanowiło w tamtym czasie główny aparat propagandowy do budowania pozytywnego wizerunku Polski na arenie międzynarodowej i pozyskiwania zagranicznych kredytów. Prawo (karne, cywilne, administracyjne) jako narzędzie utrwalania i podtrzymywania władzy w komunistycznym państwie totalitarnym należy traktować jako narzędzie kontroli postaw społecznych i pacyfikowania dążeń wolnościowych w każdym obszarze życia danej społeczności. Skala ingerencji państwa komunistycznego w życie przeciętnego obywatela oraz jej konsekwencje nie są również rozpoznane, nawet w obszarze ogólnie rozumianej statystyki. Dlatego archiwa obrazujące działalność reżimu komunistycznego w tych obszarach powinny być szczególnie chronione.

To oczywiście jedynie niewielki fragment postulatów badawczych, które wskazują, że bez badań dotyczących skali represyjności i opresyjności systemu oraz prawa komunistycznego nie będzie można podsumować i usystematyzować wiedzy na temat ogólnej skali represji, a tym samym wypracować metod ochrony dotyczących ich dokumentów.

Bibliografia

- Dokumentacja masowa. *Z problematyki kształtowania zasobu archiwalnego*, red. I. Mamczyk-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2012.
- Kładoczný P., *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944-1956)*, Warszawa 2004.
- Konstankiewicz M., *Przemiany prawa archiwalnego w Polsce 1989-2011*; [w:] *Archiwa Rosji i Polski: Historia, Problemy i perspektywy rozwoju*, red. L. Mazur, J. Łosowski, Lublin 2013, s.94-105.

Kulecka A., *Pojęcia w strukturze teorii archiwalnej*, [w:] *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne*, t.2, *Teoria archiwalna. Wczoraj – dziś – jutro*, red. W. Chorańczewski, A. Rosa, Toruń 2011, s.181-201.

Kulecka A., *Teoria gromadzenia a problemy współczesności i przyszłości, tekst wystąpienia na 17. Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich*, [on-line] <http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/kulecka.pdf>, [dostęp 30 marca 2015].

Summary

Some problems of selecting and classifying records of the communist period in following the regulations of articles 25 and 27 of the act from 18th December 1998 on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation between 2007 and 2012

The article is a shortened and amended version of the Report on carrying out basic tasks concerning following the regulations of articles 25 and 27 of the act from 18th December 1998 on the Institute of National Remembrance – Commission for the Prosecution of Crimes against the Polish Nation in the Section of Collecting between 2007 and 2012, which was created as a part of the Office for the Preservation and Dissemination of the Archival Records in September 2012. Some problems of selecting and classifying records of the communist period that occurred during following the regulations of the discussed law had, and still have, a significant impact on shaping the national archival heritage. Attempts made between 2007 and 2012 in the archival department of the INR to organize methods and procedures in this scope, showed many difficulties occurring while using regulations of the act in practice. The legal system and methodology of the actions (or lack of it) was analyzed then. Cooperation in the discussed scope between archival institutions responsible for following the regulations was criticized and its consequences were shown. As a result of collaboration between INR and the General Directory of State Archives, the Ministry of Justice, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Defense and bodies of the prison system, numerous cases showing lack of proper methods used in classifying of a significant part of records from the communist period, and lack of proper actions of archival control in this scope were pointed out. There were also given some examples showing necessity for more engagement from the Institute in the process of preserving the archival heritage, which sometimes is the only and unique source for research on functioning of the communist repressive state apparatus, in its broad sense. At the same time, it has been shown that INR is the only institution that has some legal levers on institutions, and at minimal range it monitors these problems on the territory of the whole country. An effect of the depicted actions are suggestions for amendments in the archival law, and definitions of “repressive apparatus” and “repressions

on political basis” that are effects of works of the Commission, appointed by the President of INR, for creating catalogues of regulations that were a basis for repressions due to political motives, and used in cases against perpetrators of Nazi crimes, communist crimes, and crimes against peace, humanity or war crimes.